

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра психології та соціальної роботи

БОДАК Андрій Васильович

Зміст та особливості соціалізації української молоді як предмет державної політики/The content and features of socialization Ukrainian youth as a subject of state policy

спеціальність: 8.18010001 - Управління соціальним закладом
магістерська програма - Управління соціальним закладом
Магістерська робота

Виконав студент групи УСЗм-21
А.В. Бодак

Науковий керівник:
д.пс.н., доцент С.К. Шандрук

Магістерську роботу
допущено до захисту:

«__» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри
_____ **А. В. Фурман**

ТЕРНОПІЛЬ-2017

РЕЗЮМЕ

Робота містить 100 сторінок, 92 – основного тексту, 2 таблиці, список використаних джерел із 101 найменування.

Мета роботи полягає у дослідженні змісту та особливостей соціалізації української молоді як предмета політики держави. **Об’єкт дослідження** – українська молодь як рушій суспільних змін у державі. **Предмет** – соціалізація молоді як предмет державної політики.

Методи дослідження: *теоретичні* – ідеалізації для виявлення якісних шляхів соціалізації української молоді, узагальнення для систематизації і рубрикації вітчизняного й зарубіжного досвіду проведення соціалізації молоді, мисленнєвого експерименту, соціального теоретизування; *емпіричні* – соціальне спостереження, анкетування, соціометрія; *математично-статистичні* – батарея методик для обґрунтування достовірності емпіричних даних.

Теоретична новизна роботи полягає у тому, що комплексно досліджено зміст та особливості державної політики України та кращі світові взірці у сфері соціалізації української молоді. **Практична значущість** результатів виконаної роботи сутнісно зводиться до сформульованих висновків та рекомендацій із практики соціалізації юні.

Ключові слова: *соціалізація, інтеріоризація, соціальна адаптація/деадаптація, культурна ідентичність, маргінальність, соціальний інфантилізм, сервільність, мультикультуралізм.*

RESUME

Work contains 100 pages, 92 – basic text, 2 tables, list of the used sources from a 101 name.

The purpose of work consists in research of maintenance and features of socialization of the Ukrainian young people as the article of policy of the state. **Research object** – the Ukrainian young people as founder of public changes in the state. **Subject** – socialization of young people as article of state policy.

Research methods: *theoretical* – idealization for the exposure of high-quality ways of socialization of the Ukrainian young people, generalizations for systematization and dividing according to subjects headings of domestic and foreign experience of conducting of socialization are young, minding experiment, social theorizing; *empiric* – social supervision, questionnaire, sociometry; *mathematical-statistical* – battery of methods for grounded authenticity of empiric data.

The theoretical novelty of work consists in that complex maintenance and features of state policy of Ukraine and the best world standards is explored in the field of socialization of the Ukrainian young people. **Practical meaningfulness** of executed job performances essence is taken to the formulated conclusions and recommendations from practice of socialization young.

Keywords: *socialization, interiorization, social adaptation/deadaptation, cultural identity, marginality, social infantilism, serviles, multiculturalism.*

АНОТАЦІЯ

Бодак Андрій Васильович. Зміст та особливості соціалізації української молоді як предмет державної політики. – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня магістра за спеціальністю 8.13010201 – «Соціальна робота». – Тернопільський національний економічний університет. Юридичний факультет. – Тернопіль, 2017.

У магістерській роботі здійснено дослідження змісту та особливостей соціалізації української молоді як предмету політики нашої держави. Зокрема, всебічно досліджено сучасний стан соціалізації української молоді та оглянуто теоретичні та практичні засади державної молодіжної політики. Також розкрито роль молоді як рушія суспільних змін та вивчено культурну ідентичність та ціннісні орієнтації сучасної української молоді; вичленено проблематику практичного вивчення соціалізації молоді України.

ANNOTATION

Bodak Andriy Vasyliovych. The content and features of socialization Ukrainian youth as a subject of state policy. – Manuscript.

Research on the receipt of educational-qualifying level of master's degree after speciality 8.13010201 – «Social work». – the Ternopil national economic university. Faculty of law. – Ternopil, 2017.

In master's degree work the research of maintenance and features of socialization of the Ukrainian young people is carried out as the article of policy of our state. In particular, the modern being of socialization of the Ukrainian young people is comprehensively explored and the theoretical and practical bases of state youth policy are examined. The role of young people is also exposed as founder of public changes and a cultural identity and valued orientations of modern Ukrainian

youth is trained; a problem is studied of practical study of socialization of young people of Ukraine.

ПЛАН

ВСТУП

РОЗДІЛ 1

СОЦІАЛІЗАЦІЯ МОЛОДІ ЯК НАГАЛЬНА ПРОБЛЕМА СЬОГОДЕННЯ

- 1.1. Національна свідомість молоді як вагомий рушій суспільних змін
 - 1.2. Соціалізація молоді як об'єкт наукового дослідження
 - 1.3. Соціалізація української молоді як предмет державного впливу
- Висновки до першого розділу

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНА ДЕРЖАВНА МОЛОДІЖНА ПОЛІТИКА ТА ЇЇ РОЛЬ У СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЮНІ

- 2.1. Теоретичні засади державної молодіжної політики
 - 2.2. Вплив державної молодіжної політики на соціальне становлення підростаючого покоління
 - 2.3. Соціалізація молоді та її ціннісні орієнтації
 - 2.4. Культурна ідентичність як чинник соціалізації молоді
- Висновки до другого розділу

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

- 3.1. Практичні аспекти вивчення соціалізації молоді
 - 3.2. Висновки та рекомендації щодо вивчення соціалізації молоді
- Висновки до третього розділу

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

ЗМІСТ

ВСТУП	4
 <i>РОЗДІЛ 1</i>	
СОЦІАЛІЗАЦІЯ МОЛОДІ	
ЯК НАГАЛЬНА ПРОБЛЕМА СЬОГОДЕННЯ	6
1.1. Національна свідомість молоді як вагомий рушій суспільних змін ...	6
1.2. Соціалізація молоді як об'єкт наукового дослідження	13
1.3. Соціалізація української молоді як предмет державного впливу	25
Висновки до першого розділу	33
 <i>РОЗДІЛ 2</i>	
СУЧАСНА ДЕРЖАВНА МОЛОДІЖНА ПОЛІТИКА	
ТА ЇЇ РОЛЬ У СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЮНІ	35
2.1. Теоретичні засади державної молодіжної політики	35
2.2. Вплив державної молодіжної політики на соціальне становлення підростаючого покоління	46
2.3. Соціалізація молоді та її ціннісні орієнтації	53
2.4. Культурна ідентичність як чинник соціалізації молоді	58
Висновки до другого розділу	71
 <i>РОЗДІЛ 3</i>	
ПРАКТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ	73
3.1. Практичні аспекти вивчення соціалізації молоді	73
3.2. Висновки та рекомендації щодо вивчення соціалізації молоді	83
Висновки до третього розділу	89
 ВИСНОВКИ	90
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ	93

ВСТУП

Сучасне українське суспільство, як і будь яке інше, зацікавлене у самовідтворенні у наступних поколіннях. Це зумовлює актуальність проблем, пов'язаних із процесом соціалізації української молоді, тобто процесами, кінцевим результатом яких є засвоєння молоддю системи цінностей, норм і настанов, що притаманні суспільству. На переломі епох наше суспільство потребує людей свідомих, цілеспрямованих, діяльних у побудові свого життя, соціально активних, здатних до індивідуальної творчої роботи спрямованої на перетворення дійсності і самих себе.

На жаль, сьогодні соціальна активність сприймається в урізаних формах і не сприймається на її вищому рівні – як діяльна, активна участь у справах суспільства. Упродовж останніх років практично не змінюється структура життєвих цінностей. На першому місці – сімейне та фінансове благополуччя, добрі стосунки з оточуючими, на останньому – високий статус, активна участь у громадському житті. Спостерігається тенденція до підвищення значущості цінності розваг на шкоду цінностям духовного життя, розвитку і реалізації своїх здібностей.

Перераховані обставини визначили **актуальність і новизну** дослідження.

Мета роботи полягає у дослідженні змісту та особливостей соціалізації української молоді як предмета політики держави.

Завдання (відповідають плану роботи):

- 1) всебічно дослідити сучасний стан соціалізації української молоді;
- 2) розкрити роль національної молоді як рушія суспільних змін;
- 3) оглянути теоретичні та практичні засади державної молодіжної політики;
- 4) дослідити культурну ідентичність та ціннісні орієнтації сучасної української молоді;
- 5) виявити проблематику практичного вивчення соціалізації української молоді.

Об'єкт дослідження – українська молодь як рушій суспільних змін у державі. **Предмет** – соціалізація молоді як предмет державної політики.

Методи дослідження: *теоретичні* – ідеалізації для виявлення якісних шляхів соціалізації української молоді, узагальнення для систематизації і рубрикації вітчизняного й зарубіжного досвіду проведення соціалізації молоді, мисленнєвого експерименту, соціального теоретизування; *емпіричні* – соціальне спостереження, анкетування, соціометрія; *математично-статистичні* – батарея методик (див. §3.1) для обґрунтування достовірності емпіричних даних.

Теоретична новизна роботи полягає у тому, що комплексно досліджено зміст та особливості державної політики України та кращі світові взірці у сфері соціалізації української молоді. **Практична значущість** результатів виконаної роботи сутнісно зводиться до сформульованих висновків та рекомендацій із практики соціалізації юні.

Апробація. За результатами дослідження підготовлено та опубліковано тези доповіді у Збірці наукових праць молодих учених кафедри психології та соціальної роботи юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету (ж. Психологія і суспільство: спецвипуск, 2016 рік).

Структура роботи. Дипломна робота, зміст якої викладено на 100 сторінках (92 сторінки основного тексту), складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 101 найменування та містить 2 таблиці.

РОЗДІЛ 1

СОЦІАЛІЗАЦІЯ МОЛОДІ

ЯК НАГАЛЬНА ПРОБЛЕМА СЬОГОДЕННЯ

1.1. Національна свідомість молоді як вагомий рушій суспільних змін

У зв'язку із переходом до якісно нового рівня розвитку суспільства та ринкових відносин висувуються високі вимоги до таких якостей особистості як ініціатива і заповзятливість, здатність до самостійного прийняття рішень і відповідальності, готовність до ризику, уміння користуватися свободою вибору в альтернативних ситуаціях, готовність і здатність до адаптації в умовах динамічного і мінливого життя, високий рівень мотивації щодо досягнення життєвого успіху. Практичне вирішення цієї проблеми пов'язане із реальним залученням у активне соціальне життя, процес перемін всіх працездатних членів суспільства. Лише в реальній життєвій практиці може бути подолане відчуження людини від соціуму, витіснений із свідомості нігілізм і сформується активно-творче ставлення до світу і життя.

Сучасна молодь опинилась в умовах соціально-економічної духовної кризи нашого суспільства (епоха фінансової нестабільності та воєнних лихоліть 2014–2016 років) – за часи панування промосковських сил було знецінено одвічні загальнолюдські чесноти – почуття любові й відданості Батьківщині, своєму народові, людському обов'язкові, гідності, милосердю. Багато юнок і юнаків значною мірою втратили здатність проймається хвилюваннями та турботами іншої людини, її горем чи радістю. Натомість нині щоразу наполегливіше утверджується байдужість, жорстокість, ворожнеча, споживацьке ставлення до людей, ненависть, розчарування. Безжалісна деморалізація юного покоління постає загрозою знелюдненого майбуття. За таких умов особливо посилюється актуальність проблеми соціалізації молоді.

Професії соціального працівника, соціального педагога, практичного психолога не мають нині вже того виняткового значення, яке мали у минулому. Інтереси сучасного суспільства не дають змогу це зробити. Зв'язок середньої та почасті вищої школи із повсякденним життям суспільства дуже слабкий. Вони надто відірвані від оточуючої реальної дійсності. Процес навчання не завжди приносить радість її учасникам. Відсутній діалог і взаємна зацікавленість наставника і наступників. Потреби освіти займають важливе, але не виняткове місце серед багатьох інших потреб суспільства. Тому на допомогу приходять державні і громадські організації, де діти і молодь мають можливість себе повно зреалізувати.

Нинішня політична ситуація в Україні вимагає нових підходів до молодіжної політики. Постає питання виховання національно свідомої молоді, яка б завтра змогла повести нашу державу по шляху будівництва, суверенної, правової, міцної у військовому та економічному сенсі держави. Значну роль у вихованні підростаючого покоління покликані відігравати молодіжні організації. І саме тому протягом останнього часу відбувається відродження національних організацій молоді України, які активно діяли колись в нашій країні та за її межами серед кіл української еміграції.

Становлення державності і захист суверенітету від агресора проходить у складних умовах. Невизначеність і нестабільність у політичній, фінансовій, ідеологічній, правовій, культурній, духовній та інших сферах зумовило виникнення й загострення негативних процесів і тенденцій соціальної дійсності. Народ України зіткнувся із раніше невідомими соціальними явищами: братовбивчою війною, економічною кризою, масовими повстаннями, постійним невідворотнім падінням обсягів промислового виробництва, невинуватим зростанням цін на товари першої необхідності, неспроможністю широких верств населення забезпечити себе мінімальним прожитковим мінімумом, безробіттям, еміграцією тощо. Це водночас позначається і на соціально-психологічному стані населення. Як ніколи, набули поширення прояви зневіри в спроможність державних структур забезпечити захист

громадянина, байдужого ставлення до дотримання законів, правового нігілізму серед населення. На цьому тлі різко загострюється криміногенна ситуація, розширюються масштаби злочинності, все більше громадян втягуються в коло протиправних відносин.

Особливо незахищеними від соціальних потрясінь і вразливими до впливу криміногенних факторів є неповнолітні і молодь. У структурі їх проблем нагальною є проблема організації дозвілля і проведення вільного часу. Негативні тенденції, що спостерігаються в роботі щодо залучення та охоплення неповнолітніх організованими формами дозвілля, з кожним роком набувають усе більшого поглиблення й поширення. Триває процес згорання мережі дитячих і підліткових культурно-виховних, спортивних закладів. Більшість клубів і спортивних секцій недосяжні для молоді через платонеспроможність їх батьків. Зауважимо, що й підлітки за існуючої системи організації дозвілля не вельми прагнуть проводити свій вільний час у гуртках за інтересами та спортивних секціях.

Негативний вплив на свідомість і поведінку молоді справляє репертуар багатьох телевізійних програм, які пропагують здебільшого культ сили, насильство, жорстокість, романтику злочинного життя; а також вільний доступ до витворів еротичного і відверто порнографічного змісту, зокрема у мережі Інтернет. Розповсюдженню низькопробної субкультури нині практично нічого не протиставляється. А тому відомі численні випадки скоєння неповнолітніми правопорушень і злочинів під впливом перегляду чи прочитання такого напрямку фільмів та літератури.

Однією з характерних рис сучасного суспільного життя в Україні є поява нових різноманітних молодіжних рухів і формувань. Як своєрідний феномен суспільного життя молодіжний рух – явище об'єктивне, закономірне, багатовимірне. Рівень його розвитку тісно пов'язаний з існуючим станом життя суспільства, ступенем його гуманізації та демократизації. Ми живемо у непростий час, то може виникнути запитання, чи на часі говорити, турбуватись і думати про перспективи молодіжного руху. Можливо, простіше почекати,

поки країна житиме багатше, коли молоді будуть доступні книжки, табори, гуртки, клуби, секції та інше, тоді сама собою зникне проблема вільного часу, а поки що краще передати справу виховання підростаючого покоління закладам освіти і сім'ї.

Так, потреба для молодої людини у повноцінній, здоровій сім'ї не піддається переоцінці, проте численні дослідження [4; 6; 13; 20; 27; 44; 50; 78] показують, що у більшості випадків батьки не справляються із цим завданням. Заклади освіти також переживають далеко не найкращий свій період і не здатні охопити своїм впливом все життя молодої людини. Таким чином, юнак чи юнка опиняються залишеним на самого себе, на вплив випадкових людей, вулиці. І це особистість, яка дуже стрімко розвивається, формується, яка стоїть на порозі дорослості, у якій все ще попереду, але один хибний крок може датися взнаки на все життя. А тому слід допомогти відродженню і становленню молодіжного руху. Наголошуємо саме на допомозі, а не на керівництві, як це було за недавніх часів тоталітаризму.

Важливим аргументом, без якого важко розраховувати на успіх у державотворенні, є розуміння ролі і значення молоді, молодіжного руху в житті країни. Саме через свої громадські об'єднання підростаюче покоління може стати активним суб'єктом здійснення віковичної мрії українців – після російської агресії на сході та анексії Криму здійснення подальшої побудови Незалежної, Самостійної, Соборної Держави, а при тому розкрити і використати всі свої потенції як у власних, так і загальнодержавних інтересах.

Вивчення проблем соціалізації молоді є одним з напрямків соціології – сфери науки, яка в наш час стає дуже значущою для суспільства. Ось що говорить про об'єкт соціології молоді І.С. Кон: «Молодь – соціально-демографічна група, що виділяється на основі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального становища та зумовлених тим і іншим соціально-психологічних властивостей. Молодість як певна фаза, етап життєвого циклу біологічно універсальна, але її конкретні вікові рамки, пов'язаний з нею соціальний статусу і соціально-психологічні особливості

мають соціально-історичну природу і залежать від суспільного ладу, культури і властивих даному суспільству закономірностей соціалізації» [46, с. 207]. Соціалізація молоді являє собою сукупність всіх соціальних і психологічних процесів, за допомогою яких індивід засвоює систему знань, норм і цінностей, що дають можливість йому функціонувати як повноправному громадянину суспільства. Актуальність даної теми полягає в тому, що в даний час, коли в нашій країні радикально змінюються всі суспільні відносини і соціальні інститути, вивчення особливостей соціалізації молоді стає особливо затребуваною та актуальною дослідною проблемою, що привертає увагу не лише науковців, але і практичних працівників різного рівня – від політиків до вчителів та батьків.

Питання соціалізації молоді досліджували такі українські вчені як Є.В. Лазоренко, М.П. Лукашевич, А.К. Тащенко В.В. Москаленко, М.І. Михальченко, В.І. Волович, І.М. Гавриленко та інші автори [2; 11; 20; 23; 29; 31; 37; 45; 52; 59; 69; 88]. «У суспільстві перехідного періоду є явища й процеси, що суттєво відрізняються від тих, котрі притаманні стабільним суспільствам. Вони пов'язані як з економічними, політичними, так й соціальними трансформаціями, але всі вони без винятку стосуються проблем життєдіяльності людини, створюють далеко не завжди комфортні умови для молоді щодо проходження соціалізаційного процесу» [23, с. 3]. Ринкові відносини розширили можливості молодих людей, дали простір широкому спектру ідей і ціннісних орієнтацій, сприяють свободі їх вибору, проте їх реалізація напряму залежить від матеріальних ресурсів. Тому низький рівень матеріальної забезпеченості більшості молодих людей стає для них головною проблемою. 72% учнівської молоді назвали низький матеріальний рівень життя основною перешкодою на шляху реалізації своїх можливостей. У зв'язку з цим 42% опитаної молоді не бачать реальної перспективи для зреалізації свого особистого розвитку, що значно підвищує еміграційні настрої серед молодих людей. Достатній рівень матеріальної забезпеченості значно

розширює можливості молодих людей, позитивно впливає на їх світосприйняття, додає життєвої впевненості [див. 26, с. 150].

Сім'я, як і раніше, залишається основним інститутом соціалізації молодого покоління, адже зберігає традиційні основи стійкості і стабільності суспільства та забезпечує усталеність стосунків з навколишнім світом. Сім'я зорієнтовує молоду людину на засвоєння соціального досвіду через систему цілеспрямованих засобів, сприяє формуванню нормативної системи цінностей, спрямовує її на бачення ринкових перетворень крізь призму цивілізованих відносин, в основі яких лежить особиста відповідальність і компетентність.

Оточуюче соціальне довкілля стрімко змінюється, молодь бачить довкола себе дуже мало стабільного й тому в неї з'являється релятивізм, орієнтація на ситуацію. Вона намагається вижити в світі, що швидко змінюється, і розвиває здатність пристосовуватись до будь-якої ситуації. Як наслідок формується здібність швидко все переоцінювати, гнучкість, пристосуванство, хитрість. З одного боку, це добре, бо у молоді з'являється щеплення проти ідеологічних обмежень, фанатизму. З іншого – в душі у людини немає порядку. Якщо вона виростає пристосованою до обставин циніком, яка впевнена, що зможе викрутитися із будь-якої ситуації, то рано чи пізно така людина стає жертвою обставин, тому що не може протиставити їм нічого свого власного [див. 47].

Тільки цілеспрямована систематична участь держави і всіх гілок влади в житті молодого покоління зможе розв'язати проблеми соціальної адаптації молоді в сучасному перехідному суспільстві. Політика держави повинна створювати необхідні економічні, соціальні умови для розвитку молоді за допомогою масової державної і громадської підтримки інноваційної діяльності, соціальний захист молоді, сприяти формуванню творчої активності молоді, здібностей, навичок, а також стимулів до саморозвитку та самореалізації, завдяки чому будуть створені передумови для її прискореного розвитку.

Кожен громадянин суверенної України повинен мати свою національну свідомість. Без духовного багатства, сконденсованого в цих поняттях, неможливий повноцінний внутрішній світ людини – громадянина.

Поняття «національна свідомість» є невід'ємною культури. Воно означає розуміння своєї належності до нації, її самобутності та відмінності від інших. Усвідомлення своєї національної належності виникає на підставі уявлення про національну спільність, її типові риси і характер, історію, її етнічний склад і етнічну територію, систему національних цінностей (історичних, духовних, культурних та інших).

Для нас сьогодні проблема виховання національної свідомості набула особливого значення й гостроти – і не лише через багатонаціональний характер нашої країни національної самосвідомості складових її народу, але й через пошук шляхів соціальної перебудови нашого суспільства, необхідності його входження в русло цивілізаційного розвитку.

Почуття особистості, почуття людської гідності немислиме без національної свідомості, основою якого є відчуття духовного зв'язку з рідним народом. Національна ідея усвідомлюється (або відчувається підсвідомо) з різним ступенем глибини, але без неї людина перестає бути повноцінною особистістю., стає наче перекотиполе. Тому перше завдання школи та ВНЗ – передати майбутнім поколінням людський досвід в його національній формі. Національне відродження, консолідація української нації, всебічний розвиток її культурно-історичного потенціалу як надзвичайно важливі чинники духовного оновлення української нації повинні стати провідниками орієнтирами в сучасній педагогічній і культурно-виховній роботі, стрижнем духовно-морального виховання молоді і підлітків.

Національна свідомість і самосвідомість – це досягнення людиною себе представником певного народу, носієм його культури, знавцем минулого і сучасного. Діяльність якого спрямована в майбутнє. Національна свідомість містить великий потенціал упорядкування думок і поведінки сучасної молоді. Національна свідомість ніби виростає з національної самоповаги – морально-етичної оцінки нацією своїх власних вчинків і культурних надбань. Сформована національна свідомість протистоїть завжди не лише утиску національних почуттів, зневажливому ставленню до культурних цінностей.

Дозріла національна свідомість чинить опір і фактори будь-якого порушення рівноправності, справедливості, людської гідності й честі.

Соціальний педагог, практичний психолог, соціальний працівник у своїй роботі зважають на те, що відсутність ці національної свідомості нерідко спричиняє оманливе відчуття. Другосортності, «другорядності» рідної мови, культури, врешті самого себе, породжує комплекс національної і громадянської неповноцінності. Національно ж свідомому юнаку чи юнці чужі зверхність, чванькуватість, погорда у ставленні до представників інших національностей. Національна свідомість формується всіма засобами рідної мови, історії, культури, мистецтва, народними традиціями, звичками, тощо. Надійним фундаментом, на якому успішно розвивається та формується національна свідомість українців, є історична пам'ять. Людина, яка любить Батьківщину, знає і шанує історію свого народу. Вона не схильна виявляти до неї ні безсердечної байдужості, ні ганебного глузування. Українська національна свідомість – це відчуття і усвідомлення гордості за приналежність до своєї нації. Національна свідомість успішно формується в тих учнів, які в сім'ї і в школі користуються рідною мовою, охоче вивчають історичне минуле України, її культуру.

1.2. Соціалізація молоді як об'єкт наукового дослідження

Людська особистість – багатогранне явище. Це система внутрішньої регуляції (і в цьому розумінні – саморегуляції) соціальної активності людини, зі становленням якої людина стає суб'єктом цієї активності, а через це – і суб'єктом тих соціальних відносин, в які вона постає. Особистість людини виявляється для інших людей в її діяльнісних проявах, і тому виявляється як певна сукупність соціально значущих рис особи. В цьому аспекті особистість – це відносно стала сукупність людських якостей, відповідно до формування яких

в процесі дорослішання індивід стає соціально визнаним суб'єктом поведінки [див. 7; 28; 46; 100].

Хоча в кожному суспільстві є характерні особисті риси, що є результатом спільного досвіду соціалізації в особливій культурі відповідного суспільства, але в кожному суспільстві кожна особистість відрізняється від інших, і ці відмінності також є продуктом процесів соціалізації. Адже ми народжуємось та живемо не тільки у певному суспільстві, але й у його специфічних частинах, і тому кожен з народження знаходиться під впливом особливих субкультур того чи іншого класу, раси, релігії, регіону, так само як й таких особливих груп як родина, сусіди, друзі. Особливий новий досвід у цих контекстах завжди поєднується з особливим старим досвідом, так що біографія кожної особи та її особистість завжди унікальні. Дослідження процесу соціалізації допомагає з'ясувати як загальні «схожості» особистостей та соціальної поведінки у певному суспільстві, так й багатство відмінностей, що існують між різними особами [12; 18].

Соціалізація є процесом становлення особистості, поступового засвоєння нею вимог суспільства, надбання соціально значимих характеристик свідомості і поведінки, які регулюють її взаємини із суспільством. В правовому аспекті це виявляється в тому, що індивід стає соціально відповідальним суб'єктом своєї поведінки. В соціально-психологічному аспекті це виявляється в тому, що індивід набуває відносно сталих форм мислення, відчуттів та дій, які стають для нього типовими. В цьому аспекті особистість розглядається як утворення, яке складається з трьох основних видів компонентів: когнітивних, розумових компонентів: думок, переконань, сприйняття, пам'яті; емоційних компонентів: любові, ненависті, заздрощів, симпатій, гніву, гордості та інших почуттів; поведінкових компонентів: вмінь, навичок, здібностей, здатностей та інших можливостей.

Термін «соціалізація» запровадив американський соціолог Ф. Гідденс наприкінці XIX століття для характеристики процесу «розвитку соціальної природи людини» [26]. У подальшому соціалізація розглядалася як процес

опанування новими поколіннями знаннями, віруваннями, нормами й настановами конкретного суспільства, що відповідають їхнім соціальним ролям і забезпечують збереження й розвиток суспільства.

Залежно від того, на що робили наголос дослідники цієї проблематики (на сім'ю, школу, культуру, мас-медіа), з'явилися відповідні версії тлумачення терміна «соціалізація».

Соціалізація як процес розвитку особистого контролю (базується на теорії класичного психоаналізу Зигмунда Фрейда [83; 84]). Індивід перебуває в конфлікті із суспільством, яке придушує його біологічні (соціальні) інстинкти. Відтак особистості треба контролювати себе, аби уникнути страху та нервовості.

Соціалізація як результат міжособистісного спілкування (побудована на теорії символічного інтеракціонізму Ч. Кулі і Дж. Міда). Особистість формується на основі взаємодії з навколишнім світом, що впливає на неї. Зрілість індивіда визначається ступенем добровільного підкорення його настановам і цілям системи.

Соціалізація як долучення індивіда через рольове навчання (створена на базі теорії структурного функціоналізму Т. Парсонса [55] та праць Р. Доусона і К. Преуїта). Індивід взаємодіє з іншими на основі засвоєних ним соціальних ролей (учителя, дитини, пасажира, водія, чоловіка та ін.). Соціалізація в цьому контексті є процесом постійної адаптації до визнаних цінностей і стандартів поведінки.

Соціалізація як поведінка під впливом «батога і пряника» (розглядається в контексті біхевіоризму). Основна формула: «стимул – реакція», мовляв, поведінка диктується можливістю отримати будь-яку винагороду [21].

Соціалізація – процес входження людини в суспільство разом з його соціальними зв'язками та інтеграцією в різні типи соціальних спільнот, унаслідок чого відбувається становлення соціального індивіда. У процесі соціалізації формуються соціальні якості, цінності, знання, навички людини. Крім того, відбувається перетворення природжених, природних рис, а також

засвоєння людиною елементів культури, соціальних норм та цінностей, які існують в суспільстві [18]. Спрощеним є трактування соціалізації як одномірного, односпрямованого процесу дії соціальних чинників на конкретну людину, де індивіду відводиться пасивна роль об'єкта впливу [див. 36].

До впливу соціального середовища людина ставиться вибірково на основі сформованої у її свідомості системи цінностей. Індивідуальність особи, її потенційні можливості засвоїти культурний пласт суспільства, потреби та інтереси, спрямованість соціальної активності є найважливішими чинниками її соціалізації. Агентами соціалізації є сім'я, сусіди, ровесники, вихователі та вчителі, колеги і знайомі, засоби масової інформації, соціальні інститути, насамперед культурно виховні, референтні групи тощо.

За своїм змістом соціалізація – це процес двобічний, який містить, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків, з іншого – активне відтворення індивідом системи соціальних зв'язків за рахунок його діяльності, входження в соціальне середовище. Виокремлюють такі **підходи** до трактування соціалізації [54]:

соціологічний – розглядає соціалізацію як трансляцію культури від покоління до покоління, загальний механізм успадкування, який охоплює як стихійні впливи середовища, так і організовані, такі як виховання та освіта;

факторно-інституційний визначає соціалізацію як сукупність, множинність і деяку автономність, а не жорстку ієрархічну систему дії факторів, інститутів та агентів соціалізації;

інтераціоналістський, у якому соціалізація в якості важливої детермінанти передбачає міжособистісну взаємодію, спілкування, без якого неможливе становлення особистості;

інтерналізаційний – соціалізація як засвоєння особистістю норм, цінностей, установ, стереотипів, які вироблені суспільством у результаті формування системи внутрішніх регуляторів та норм поведінки;

інтраіндивідуальний не вичерпує поняття соціалізації як адаптацію до соціального середовища, а передбачає творчу самореалізацію особистості, перетворення себе.

На думку Т. Топіхи [77-79] термін соціалізація дуже широкий. Він містить процеси та результати становлення, формування та розвитку особистості протягом всього життя). Соціалізація – це процес і результат діалектичної взаємодії особистості та суспільства, входження, «впровадження» індивіда до суспільної структури через соціально необхідні якості.

Основними формами соціалізації особистості є інтеріоризація та соціальна адаптація. Інтеріоризацію слід розуміти як процес запозичення з зовнішнього середовища певних відомостей та їх засвоєння у якості знань, вмінь, норм, зразків поведінки, цінностей.

У кінцевому рахунку засвоєння знань, навичок, норм, прийняття цінностей має адаптивне значення. В процесі соціалізації, долаючи проблемні ситуації, особистість адаптується до умов середовища, не тільки репродуктивно використовуючи придбаний соціальний досвід, але й відкриваючи нові способи поведінки і вирішення проблем. Соціалізація як феномен, очевидно, має такі «фази». Початкова «фаза» – соціалізуючий вплив суспільства, потім – власне соціалізація особистості. Остання включає такі «підфази»: а) інтеріоризації (особистість знайомиться із запропонованим, вибірково запам'ятовує в починає засвоювати що-небудь, емоційно переживаючи і осмислюючи новий матеріал); б) адаптації (особистість перетворює, «підганяє» під себе культурний досвід, який є у її розпорядженні та використовує його у своїх цілях – вливається, «вживається» в групу, колектив, «знаходить своє місце під сонцем»).

Виділені форми (інтеріоризація і соціальна адаптація) можуть бути представлені лише умовно, в дійсності вони тісно переплетені, взаємопов'язані, уявляють нерозривну, неподільну єдність [див. 22].

Соціалізація відбувається впродовж усього життєвого шляху – біологічної та соціальної послідовності народження, дитинства, зрілості, старості та смерті. На кожній стадії життєвого процесу ми постійно зустрічаємо

нові або змінені обставини, як персональні так й соціальні, й мусимо навчатися, пристосовуватися до них.

Основну увагу соціологи приділяють періоду так званої первісної соціалізації – від народження до того періоду, коли складається особистість як відносно самостійна система внутрішньої регуляції соціальної поведінки людини. Тобто до того часу, коли її визнають соціально відповідальною, а тому й дієздатною у правовому відношенні [див. 18].

Філософський словник дає таке типове визначення процесу соціалізації особистості: «Соціалізація – процес освоєння ролей та очікуваної поведінки у стосунках з сім'єю та суспільством і розвитком задовільних зв'язків з іншими людьми» [цит. за 22].

У психолого-педагогічній науці розрізняють три напрями в соціалізаційній проблематиці:

соціально-філософський (відображений у працях С. Батеніна, В. Москаленко, А. Харчева та інших [49; 57; 85]. У рамках соціально-філософській концепції соціалізації смислотворчі поняття – це збереження стабілізація суспільних відносин при їх засвоєнні, а також активний комунікативний вплив, у процесі якого відбувається апробація різноманітних соціальних ролей і формується автентичне соціальне «я»);

соціально-психологічний (у його розробці брали участь Г. Андрєєва, Н. Андрєєнкова, С. Белічева, Я. Коломінський, І. Кон, М. Лукашевич, Р. Немов, А. Петровський та інші [1; 21; 46; 52; 66; 101]. Тут соціально-психологічні аспекти соціалізації означені в площині включення індивіда в різноманітні суспільні відносини, засвоєння та відтворення соціального досвіду і зв'язків, активного перетворення середовища);

соціально-педагогічний (представники якого Б. Бім-Бад, В. Бочарова, Б. Вульфів, Н. Лавриченко, І. Зверєва, Н. Заверико, О. Мудрик, С. Савченко та інші [15; 16; 54; 65; 77; 89]. Особливість цього підходу – намагання розглядати соціалізацію як процес, який відображує хід соціального формування особистості в конкретному соціокультурному середовищі як формування

конкретного соціального типу. У цьому випадку соціалізація – це надзвичайно складний і багатофакторний процес набуття індивідом людських властивостей, направленість яких визначає конкретна соціальна ситуація. З позицій соціально-педагогічного підходу важливо враховувати, що в ході соціалізації особистість активно бере участь у процесах саме перетворення, які проходять на тлі постійно змінного соціокультурного середовища. Ступінь її участі в цих змінах визначає темпи соціалізації, а спрямованість залежить від їхньої соціальної значущості).

Теорія соціалізації виходить з того, що людина як активний суб'єкт суспільства є одним з чинників, що створює умови і обставини для власного і суспільного життя в цілому. Її дії органічно вплетені в механізм функціонування різноманітних соціальних систем (підприємство, населений пункт тощо). Особистість – об'єкт і суб'єкт соціальної взаємодії. Взаємодія соціальної системи і особистості здійснюється за допомогою певних механізмів впливу як на соціальні якості індивіда з боку соціальних систем, так і навпаки. Перша група трактується як механізм соціалізації індивіда, друга – як механізм зміни соціальної системи.

На процес інтеграції особистості в певну соціальну роль істотно впливають «очікування» і «вимоги» її оточення. У систему особистості немовби включаються спеціально вироблені засоби поведінки, які відповідають вимогам соціальної системи і формують соціальний характер особистості. Вплив соціальної системи, переломлюючись крізь внутрішнє Я людини, виявляється у зміні її поведінки. Починається вона з порушення рівноваги, потім переходить у стадію адаптації до особливостей даної системи і завершується стабілізацією, але вже на новому рівні. Механізми динаміки соціальної системи виявляються в появі або зникненні певних елементів, у зміні внутрішніх і зовнішніх зв'язків між ними. Чинниками соціальних змін є об'єктивні передумови (передусім економічні), індивідуальні особливості особистості, специфіка її взаємодії із соціальною системою. Соціальним

середовищем (соціальним простором) функціонування особистості, соціальної системи є соціальні спільноти.

О. Мудрик [54] виділяє три умовні групи завдань, які вирішуються людиною на різних етапах соціалізації: *природно-культурні, соціально-культурні, соціально-психологічні*. До природно-культурних завдань соціалізації людини вчений відносить досягнення певного рівня фізичного та сексуального розвитку, тобто людині потрібно досягнути певного рівня пізнання тілесного ідеалу, що притаманний тій культурі, в якій вона живе; засвоїти елементи етикету, символіки, пов'язаних з тілом та статево-рольовою поведінкою; розвинути та зреалізувати фізичні та сексуальні задатки; вести здоровий спосіб життя, адекватний статі та віку; перебудовувати ставлення до життя, стиль життя відповідно з статево-віковими та індивідуальними можливостями. Під соціально-культурними завданнями маються на увазі пізнавальні, моральні, ціннісні орієнтації індивіда. Від індивіда, згідно із його віковими особливостями, чекають включення до певного рівня суспільної культури, оволодіння деякою сумою знань, умінь, навичок, певного рівня сформованості цінностей тощо. Соціально-психологічні завдання – це становлення самосвідомості особистості, її самовизначення в сьогоденному житті та на перспективу, самореалізація і самоутвердження, які на кожному віковому етапі мають специфічний зміст і засоби їх вирішення (відповідно чинники психічного та соціального здоров'я). Вирішення всіх цих завдань є об'єктивною необхідністю для розвитку кожної людини.

Соціалізація відбувається у взаємодії особистості з величезною кількістю різних умов та впливів середовища, які називають факторами соціалізації. Наявні сьогодні та необхідні в перспективі фактори впливу на формування способу життя особистості науковці (О.В. Мудрик [54]) об'єднали у чотири великі групи: *мега-, макро-, мезо-, мікрочинники*. Мегачинники – космос, планета, світ, що тією чи іншою мірою впливають на соціалізацію всіх жителів Землі. Макрочинники – країна, етнос, суспільство, держава, які визначають напрями соціалізації людей, котрі живуть у певних країнах, за умови залучення

у цей процес і використання населенням засобів масової інформації. Мезочинники – умови соціалізації великих груп людей, які розмежовуються за типом місцевості та поселення, де вони проживають (регіон, село, місто), за належністю до тих чи інших субкультур. Мікрочинники – чинники, що безпосередньо впливають на конкретних людей. Це сім'я, групи ровесників, навчально-виховні організації, громадські, державні, релігійні організації, мікросоціум.

Процес соціалізації має свої механізми, які впливають на його реалізацію.

З. Фройд виокремлює такі механізми соціалізації [84]:

лімітація – усвідомлені спроби дитини копіювати і наслідувати поведінку дорослих і друзів;

ідентифікація – засвоєння дітьми поведінки батьків, соціальних цінностей і норм як власних;

почуття сорому і провини – негативні механізми соціалізації, що забороняють і придушують деякі моделі поведінки.

Ці механізми спрацьовують переважно на стадії дитинства. Але думки Фрейда були пристосовані деякими соціологами і до стадії дорослого життя особистості. Так, Т. Парсонс вживає фрейдівські поняття у теорії соціальної дії. Для нього імітація – це процес засвоєння елементів культури шляхом простого наслідування, а ідентифікація – вияв ставлення до соціального середовища та його складових, прийняття цінностей певних соціальних груп і спільнот, спосіб усвідомлення своєї належності до них [55].

О. Мудрик [54] виокремлює дві групи механізмів соціалізації: соціально-психологічні та соціально-педагогічні. Перша група механізмів соціалізації – соціально-психологічні як окремої особистості, так і підлітків в цілому. До таких механізмів відносять: *імпринтинг* – фіксування людиною на рецепторному та підсвідомому рівнях особливостей впливу життєво важливих об'єктів, з якими вона стикається; *наслідування* – один з шляхів довільного, а частіше мимовільного засвоєння людиною соціального досвіду; *екзистенційний натиск* – оволодіння мовою та підсвідоме засвоєння норм соціальної

поведінки; *ідентифікація* – процес підсвідомого ототожнення людиною себе з іншою людиною, групою, взірцем; *рефлексія* – внутрішній світ, в якому людина розглядає, оцінює, приймає або відкидає цінності, які притаманні різним соціальним інститутам (суспільству, сім'ї, групі однолітків тощо).

Другою групою механізмів соціалізації, яка більшою мірою стосується такого соціально-виховного процесу і є предметом нашої уваги, – соціально-педагогічні механізми [79], до яких відносяться: *інституційний* – процес взаємодії людини з інститутами суспільства та різними організаціями (мезачинники – мікрочинники); *традиційний* – засвоєння людиною норм, еталонів поведінки, поглядів, стереотипів, що характерні для найближчого оточення (мікрочинники); *стилізований* – діє у межах певної субкультури (мезачинники – мікрочинники); *міжособистісний* – процес взаємодії людини з суб'єктивно значущими для нього особами (мезачинники – мікрочинники).

З. Фройд виділив такі психологічні механізми соціалізації: *імітацію, ідентифікацію, почуття сорому і провини*. Імітацією називається усвідомлена спроба дитини копіювати визначену модель поведінки. Взірцями для наслідування можуть виступати батьки, родичі, друзі і т.д. Ідентифікація – спосіб усвідомлення приналежності до тієї чи іншої спільності. Через ідентифікацію діти приймають поведінку батьків, родичів, друзів, сусідів, і т. ін., їхньої цінності, норми, зразки поведінки як свої власні [84].

Імітація й ідентифікація є позитивними механізмами, оскільки вони націлені на засвоєння визначеного типу поведінки. Сором і провини являють собою негативні механізми, тому що вони придушують чи забороняють деякі зразки поведінки. З. Фройд відзначає, що почуття сорому, і провини тісно зв'язані один з одним і майже нерозрізнені. Однак між ними існують визначені розходження. Сором звичайно асоціюється з відчуттям, що вас викрили і зганьбили. Це почуття орієнтоване на сприйняття вчинків індивіда іншими людьми. Відчуття ж провини пов'язане з внутрішніми переживаннями, із самооцінкою людиною своїх учинків. Покарання тут відбувається само собою, що контролюється формою виступає совість [див. 84].

Становлення людини включає два відносно автономні, але нерозривно пов'язані процеси: *натуральний* (процес фізичного дозрівання індивіда) та *соціальний* (визрівання індивіда як особистості). Натуральний ряд розвитку описує історію становлення певної системи природно детермінованих якостей, соціальний – етапи залучення індивіда до людської культури, оволодіння суспільне необхідними знаннями, нормами та цінностями і включення його в суспільну діяльність [74].

Існують різні варіанти періодизації етапів соціалізації. Спільна і найбільш загальна періодизація – це поділ життя людини на *дотрудове* (охоплює період до початку трудової діяльності), *трудове* (період зрілості людини) та *післятрудове*, яке збігається, як правило, із пенсійним віком. У цьому разі соціалізація сутнісно охоплює все життя людини. Інші автори вважають за необхідне обмежити соціалізацію періодом до настання соціальної зрілості (тобто входження особистості в самостійне життя) або, принаймні, назвати цей період первинною соціалізацією.

Взагалі перелік етапів соціалізації залежить від того, як той чи інший автор бачить розвиток особистості на різних стадіях її життя.

Цікавою і досить відомою є концепція американського психолога Еріка Еріксона, який поділив увесь життєвий цикл на вісім фаз. Кожна з них має свої специфічні завдання щодо формування певних психологічних утворень, і вони можуть розв'язуватися сприятливим чи, навпаки, несприятливим чином. Український дослідник В.Г. Городяненко [див. 70] зазначає, що залежно від віку індивіда розрізняють чотири основних етапи соціалізації: *соціалізація дитини*, *соціалізація підлітка (нестійка, проміжна)*, *тривала (концептуальна) цілісна соціалізація* (перехід від юності до зрілості у період від 17-18 до 23-25 років), *соціалізація дорослих*.

На кожному етапі існують «критичні періоди». Щодо соціалізації дитини – це перші два-три роки і вступ до школи; для соціалізації підлітка – перетворення дитини і підлітка на юнака; для тривалої – початок самостійного життя і перехід від юнацтва до зрілості. Соціалізація дорослих націлена на

зміну поведінки в новій ситуації, дітей – на формування ціннісних орієнтацій. Дорослі, спираючись на свій соціальний досвід, здатні оцінювати, сприймати норми критично, тоді як діти спроможні лише засвоювати їх. Соціалізація дорослого допомагає йому набути необхідних навичок (часто конкретних), а соціалізація дитини пов'язана здебільшого з мотивацією.

Науковці розрізняють первинну та вторинну стадії соціалізації. Первинна соціалізація відбувається в дитинстві. Це найперша соціалізація, завдяки якій особистість стає повноправним членом будь-якого суспільства, оскільки вона ідентифікує себе з іншими та з суспільством загалом, засвоює культурні цінності та норми поведінки. Орієнтовно первинна соціалізація триває до повноліття особистості.

Вторинна стадія соціалізації – це кожний наступний процес, який допомагає попередньо соціалізованому індивіду входити в нові сектори світу, його інституції. Поняття вторинної соціалізації введено для того, щоб відокремлювати трансформації особистості в пізніший період (наприклад, професійну) від процесу засвоєння нею елементарних соціальних навичок у дитинстві. При цьому основна увага зосереджена на ситуаціях, коли чітко виявляються і тяжко переживаються особистістю упущення чи неадекватність первинної соціалізації в умовах, що змінюються [1].

Це відбувається тому, що умови життя людини, а значить і вона сама, постійно змінюються, вимагають входження у нові соціальні ролі та змін статусу, інколи докорінних. Але якщо під час соціалізації дитини головною для неї є *соціальна адаптація* (приспособлення до суспільного середовища), то для соціалізації молодої і навіть соціально зрілої людини основну роль відіграє *інтеріоризація* (формування внутрішньої структури людської психіки, переведення елементів зовнішнього світу у внутрішнє Я особистості). Результатом інтеріоризації є індивідуальність особистості.

1.3. Соціалізація української молоді як предмет державного впливу

Розвиток українського суспільства сьогодні характеризується переорієнтацією економіки, трансформаціями в системі політичного управління й державної влади, які базуються на відмові від моноідеологізації, проголошенням пріоритетності демократичних прав і свобод, загальнолюдських цінностей. Зазнають подальших змін ідейні, моральні та політичні орієнтири. Все це зобов'язує вчених докласти великих зусиль для вирішення важливих науково-теоретичних і прикладних проблем.

Становлення демократичної інфраструктури політичної соціалізації потребує пошуку шляхів її формування та впровадження в життя. Але цей процес пов'язаний з певними труднощами, що виникли в часи реформування політичної системи. Це, перш за все, подолання системної кризи процесу політичної соціалізації, що потребує необхідних ресурсів – фінансово-економічних, правових, кадрових. По-друге, складним є пошук чинників стабільного розвитку процесу політичної соціалізації. Все це можливе лише за умови розробки адаптованої до українських реалій наукової концепції політичної соціалізації та практичних можливостей її впровадження. Реалізація означених проблем потребує глибокого аналізу сутності політичної соціалізації, визначення особливостей її здійснення в сучасній Україні.

«Людина не народжується сформованим членом суспільства, тим більше політичною особистістю, вона набуває цього статусу в результаті тривалої взаємодії з навколишнім світом» [4, с. 113]. Стабільне функціонування політичної системи суспільства, збереження цілісності соціального організму припускає постійне відтворення й розвиток політичної культури суспільства, що здійснюється через засвоєння і прийняття людьми її норм, цінностей і моделей політичної поведінки. Даний процес і одержав назву політичної соціалізації.

Сьогодні перед суспільством і державою стоїть важливе завдання за допомогою продуманої, науково обґрунтованої молодіжної політики

забезпечити сприятливі передумови для використання енергії молоді (створити механізми підтримки молоді та її соціальних ініціатив) і допомогти визначити й реалізувати свої соціальні інтереси, споживи, життєві перспективи.

«Молодь як об'єкт і суб'єкт суспільної діяльності є силою, яка здійснює реальний вплив на прогресію суспільного розвитку» [5, с. 14]. При цьому, перш за все, необхідно з'ясувати категоріально-понятійний апарат. У політологічному енциклопедичному словнику поняття «політична соціалізація» розглядається як процес засвоєння індивідом упродовж його життя політичних знань, норм і цінностей суспільства, до якого він належить. Політична соціалізація є складовою багатогранного процесу, в ході якого відбуваються відтворення й подальший розвиток політичних структур та відносин. Рівень політичної соціалізації – величина змінна. Він детермінований значною мірою умовами соціально-політичного життя.

«У 50-60-ті роки поняття «політична соціалізація» міцно узвичаїлося у політологів. Воно стало широко використовуватися в роботах Г. Алмонда, С. Верби, Д. Істона, Р. Гесса, П. Шарана, Г. Хаймена (у роботі якого «Політична соціалізація» в 1959 р. і був уведений цей термін), Є. Даусон і К. Приуїтт («Політична соціалізація», 1969 р.)» [див. 12]. До цього американські вчені, яким загалом належить пріоритет у дослідженні політичної соціалізації, більшою мірою використовували поняття «громадське виховання» (civil education). Ці поняття й досі використовуються. Поняття «політична соціалізація» є ширшим, оскільки включає як соціально контрольовані процеси цілеспрямованого впливу на формування особистості (політичне, громадське виховання), так і стихійні, спонтанні.

У сучасній політичній науці й досі не існує загальноприйнятого представлення про зміст, тривалість і стадіальність процесу політичної соціалізації. Політична соціалізація розглядається за аналогією із загальним процесом соціалізації як процес включення людини у політичну систему. Під соціалізацією розуміється, з одного боку, освоєння системи соціальних норм, цінностей, елементів культури й вироблення на цій основі установок, ціннісних

орієнтацій, соціальних потреб і т. ін. [11, с. 222], а з іншого боку, реальне включення індивіда в громадське життя, процес наділення людей соціальними властивостями. Соціалізація в цілому означає процес «цивілізації» членів суспільства. Однак слід зазначити, що семантично термін політична соціалізація англійською або французькою мовами означає процес або діяння, спрямовані об'єктом, який у цьому процесі виконує пасивну роль.

Але політологічна наука повинна виходити з активної ролі особистості у суспільному житті в засвоєнні певних політичних норм і цінностей. Більш точно цей процес визначається поняттям «політичний розвиток особистості», під яким розуміється процес активного засвоєння індивідом ідеологічних і політичних цінностей і норм, що притаманні конкретному суспільству, і формування їх у формі усвідомленої системи соціально-політичних установок, що визначає позиції та поведінку індивіда у політичній системі суспільства [11, с. 224].

У політичній науці поняття соціалізації досліджується головним чином у двох аспектах. По-перше, з погляду теорії політичної соціалізації, що описує й пояснює як відбувається соціалізація індивідів у політичному середовищі. Це специфічна область загальної теорії соціалізації. І, по-друге, з погляду теорії політичної соціалізації, найменше розробленої в політичній науці. Її предметом є вивчення можливостей застосування категорій загальної теорії соціалізації до аналізу політичних систем.

В Україні питання політичної соціалізації підростаючого покоління також перебувають у центрі уваги вчених, широкої громадськості країни [4; 6; 20; 27; 38; 53; 58; 66]. Ця проблематика особливо актуальна сьогодні, з огляду на умови політичного, економічного й соціокультурного транзиту, що переживає Україна в останні два десятиліття. У сучасній Україні передача цінностей від одного покоління до іншого утруднена, оскільки в країні відбувся міжпоколінневий «розкол». Якщо молоде покоління одержує первинні представлення про соціальну й політичну реальність в умовах транзиту, то середнє й старше покоління переживають процес ресоціалізації, змушені

переглядати й адаптувати свої представлення про політику й владу, яка склалися ще в радянські часи, коли панувала одна ідеологія. З іншого боку, за інерцією культурного процесу в Україні як і раніше переважають риси гегемоністського типу політичної соціалізації. Нарешті, з позицій конфліктної моделі можна пояснити прояви нетерпимості й екстремізму з боку частини сучасної української молоді.

Дослідник І. Щеглов [94] пропонує показником політичної соціалізації особистості вважати рівень політичної інформованості. «Громадянин повинен також мати високий рівень політичної компетентності, що включає в себе сукупність наявних в особистості знань щодо своїх невід'ємних прав й обов'язків, які накладають на неї, вміння оперувати якими розкриває перед людиною можливість реалізації своїх потреб. І нарешті, показником ефективності політичної соціалізації виступає рівень політичної активності індивіда, тобто ступінь його входження в сферу політичного, яка відображає характер його інституціональної взаємодії із владою» [94, с. 289].

У цей час в Україні є певні передумови для поступового переходу до плюралістичного типу політичної соціалізації. Соціально-економічні й політичні труднощі перехідного періоду на якийсь час ніби «відсунули» питання політичної соціалізації й освіти молодого покоління. «Сьогодні в країні є повне розуміння того, що від характеру політичної соціалізації залежить не тільки відтворення політичної культури, але й формування політичної культури нового типу. У демократичній країні, за висловом Алексіса де Токвілля, кожне нове покоління сутнісно – це новий народ» [19, с. 69].

Незважаючи на певні успіхи, досягнуті в останні роки в прищеплюванні політичних цінностей і прав людини, рівень знань багатьох випускників українських шкіл також не відповідає вимогам реальності. Так, у свідомості молоді в ряді обставин виникають сумніви, наприклад, щодо необхідності дотримуватися законів, чітко додержуватися встановлених правил. Політика для молоді асоціюється з корупцією й скандалами. Таким чином, реалізацію політичної соціалізації в діях, вчинках і помислах людини можна представити в

такий спосіб: інтерес до політичної інформації, реалізований в пошуку цієї інформації й споживанні її; звичка до політичних оцінок того, що відбувається у світі, країні, найближчому оточенні, що вимагає широти політичного кругозору; потреба в систематизованих політичних знаннях, реалізованих в освіті та самоосвіті; прагнення проникнути в суть політичних процесів, що відбуваються у світі, сприйняття цього як пошук сенсу життя, свого місця в реальному політичному різноманітті світу; прагнення й вміння захищати свою політичну громадську позицію.

«Оскільки соціалізація припускає відому «адаптацію» до реалій, які постійно змінюються, життя людини в процесі політичної соціалізації протікає безупинно протягом всього життя індивіда» [18, с. 21]. «Зі ступенем нагромадження соціального досвіду, відбувається постійна видозміна або зміцнення життєвих позицій індивіда. Політична соціалізація може приймати форму явної або схованої передачі досвіду. Вона явна, якщо включає безпосередню передачу інформації, почуттів або цінностей відносно об'єктів політики. Так, суспільні дисципліни в школі й вузах – приклад явної політичної соціалізації» [8, с. 285]. Схована політична соціалізація – це передача неполітичних настановлень, які впливають на відношення й підходи до відповідних об'єктів і рольових функцій у політичній системі.

«У такий спосіб політична соціалізація особистості – найважливіший засіб оволодіння політичною культурою суспільства, чинник спадкоємності його поколінь і джерело соціальної стабільності» [19, с. 70]. Вона забезпечує передбачувану політичну поведінку громадян і збереження політичної цілісності всіх націй. Це процес засвоєння індивідом вироблених суспільством політичних орієнтацій, установок і моделей політичної поведінки, що забезпечують його адекватну поведінку в політичному житті суспільства.

«Найважливішою функцією політичної соціалізації є досягнення особистістю вміння орієнтуватися в політичній системі, виконувати певні функції. В іншому випадку людина не може ефективно відстоювати свої соціальні й політичні інтереси» [1, с. 45].

«Тобто, політична соціалізація являє собою досить складний процес взаємодії індивіда й політичної системи. З одного боку, політична соціалізація включає цілеспрямований вплив політичної системи на індивіда й представляє процес передачі індивідові існуючих у суспільстві політичних орієнтацій, цінностей і моделей політичної поведінки» [76, с. 234]. «З іншого боку, політична соціалізація включає й власну активність індивіда, тобто перетворення пропонованих суспільством норм політичної культури у свої власні цінності й установки» [98, с. 89]. Щодо цього вплив політичної системи на політичне формування особистості до деякої міри залежить від внутрішніх переконань індивіда.

Звичайно виділяють три основних рівні політичної соціалізації. «На соціальному рівні (усього суспільства в цілому) на політичне формування особистості визначальний вплив здійснюють соціально-економічні й політичні відносини, рівень політичної культури. На соціально-психологічному рівні політичні цінності передаються індивідові великими й малими соціальними групами, до яких він належить» [45, с. 47]. На внутрішньоособистісному рівні в якості механізмів політичної соціалізації виступають психічні особливості суб'єкта – мотиви, ціннісні орієнтації, установки, які управляють поведінкою особистості в політиці.

У демократичному суспільстві найважливіше політико-соціалізаційне завдання ЗМІ полягає в масовому впровадженні заснованих на пошані закону і прав людини цінностей, навчанні громадян мирно розв'язувати конфлікти, не ставлячи під сумнів суспільний консенсус із питань державного устрою. Проте важливо в цьому контексті враховувати і вплив основних тенденцій розвитку самих ЗМІ. Це передусім роздержавлення преси, нерівномірний розподіл фінансової підтримки з боку владних структур, зростання кількості періодичних видань, зниження тиражів та деукраїнізація вітчизняного інформаційного простору тощо. А тому в процесі політичної соціалізації завдяки ЗМІ, заангажованим власниками, молоді люди часто підпадають під

їхні маніпуляційні можливості, що є небезпечним для свідомого та об'єктивного сприйняття інформації.

Загалом друковані та електронні ЗМІ мають складну і розділену відповідальність, особливо стосовно ідеологічно плюралістичних суспільств, де існують альтернативні соціальні групи і субкультури, а також щодо вираження конфліктів і нерівності в більшості суспільств. Проблема виникає й у зв'язку з питанням про те, якою мірою засоби масової комунікації можуть підтримувати потенційні зміни радикального порядку. Із сказаного можна зробити висновки, що ЗМІ:

- сприяють забезпеченню стабільного соціального консенсусу у процесі політичної соціалізації молоді;
- здійснюють інформаційний зв'язок між політичною системою та соціальним довкіллям і є важливим чинником у процесі політичної соціалізації молоді та її електоральної поведінки;
- постають одним із інструментів управління суспільством в інтересах економічних, а також політичних відносин соціальних прошарків і груп;
- оптимізують медіавплив і каналізують формування певної моделі суспільної думки;
- виконують роль контролюючої противаги;
- є джерелом залучення студентства до політичного життя й агентом політичної соціалізації.

Третій етап політичної соціалізації – постпартиципаторний – починається в різних індивідів і соціальних груп у різні періоди життя, найчастіше в пенсійному віці. Він характеризується значним послабленням політичної соціалізації. У цьому віці люди, якщо не відбувається яких-небудь екстраординарних подій в особистому житті або в житті суспільства, звичайно не змінюють сформованих й устояних політичних поглядів.

Потреби соціальної практики диктують необхідність формування нового демократичного типу політичної соціалізації, який відповідає вимогам сучасних реальностей. Це потребує визначення особливостей умов розвитку

процесу політичної соціалізації в сучасній Україні; аналізу чинників політичної соціалізації в умовах трансформації суспільства, а також визначення взаємовпливу політичної системи та політичної соціалізації. «Політичне життя, політична свідомість, політичні погляди і ціннісні орієнтири – дуже важливі суспільні явища (чинники), що обумовлюють характер і напрямки політичної орієнтації молоді» [6, с. 149].

Таким чином, можна сказати, що процес залучення молоді до політики – політизація – має складний, багаторівневий характер, у якому діє багато факторів як зовнішнього середовища, так і внутрішніх механізмів реагування на стимули цього середовища. Тобто на процес політичної соціалізації молоді та на політику в цілому значною мірою впливають різні чинники. У залежності від різних критеріїв чинники впливають на суттєвіші зміни у політичних процесах, інші поверхові, торкаються тільки окремих аспектів політичних процесів. Відповідно до цього їх можна класифікувати таким чином: за силою впливу – глибинні та поверхові, залежно від прояву – прямі та опосередковані, за часом діяльності – постійні та тимчасові, об'єктивні зовнішні, внутрішні, закономірні, випадкові, суб'єктивні – зовнішні, внутрішні, тобто соціально-економічний стан людини, загально-психологічний стан здоров'я та рівень освіченості й виховання людини та інше.

Вивчення чинників політичної соціалізації розв'язує триєдину проблему. «По-перше, вони слугують для створення ефективних політичних теорій, що поповнюють систему теорії політичних знань. По-друге, чинники дозволяють розібратися у складних політичних ситуаціях, прихованих зв'язках між різними політичними силами, у перебігу політичних подій» [14, с. 30]. І, нарешті, вони дозволяють (при правильному й адекватному їх використанні) прогнозувати розвиток політичної ситуації, виявляти приховані тенденції і мотиви.

Таким чином, мета спрямованого впливу на людину – формувати його відповідно до цілей суспільства, його соціально-політичним замовленням. Така політична соціалізація зумовлена характером існуючих політичних відносин. Політична соціалізація не є механічним накладенням на індивіда готової

соціальної форми. Індивід, що постає об'єктом, є в той же час є суб'єктом політичної активності, творцем нових політичних форм. Стихійна ж політична соціалізація означає ніби «автоматичне» засвоєння певних політичних навичок у зв'язку з постійним перебуванням індивіда в безпосередньому політичному оточенні.

Висновки до першого розділу

Проблеми, які притаманні українському суспільству в період суспільно-політичних трансформацій, формують специфічні довготривалі стратегічні життєві установки і ціннісні орієнтації, і в першу чергу це впливає на молодь. Молодь – динамічна, енергійна й критично мисляча частина суспільства, яка володіє величезним соціальним і творчим потенціалом. Виходячи з цього, створення сприятливих економічних та соціальних умов для особистого зростання молодих людей, формування їх творчої активності, здібностей, навичок повинно бути основою державної молодіжної політики, центром уваги всіх соціальних інститутів суспільства. Головний висновок полягає в тому, що наміри молодих людей певною мірою залежать від їх соціального самопочуття, емоційного стану; крім зовнішньополітичних умов на формування індивіда впливає також побут, психологічні підвалини соціалізації людини, те, що молодь є передовою групою суспільства, яка визначає зміст і характер сьогоденного та завтрашнього розвитку українського суспільства.

Соціалізація – процес інтеграції індивіда в суспільство, у різноманітні типи соціальних спільнот (група, соціальний інститут, соціальна організація) шляхом засвоєння ним елементів культури, соціальних норм і цінностей, на основі яких формуються соціально значущі риси особистості. Це є процесом розвитку людини від індивідуального до соціального під безпосереднім чи опосередкованим впливом таких чинників соціального довкілля, як сукупність ролей і соціальних статусів в межах яких індивід може зреалізувати певні

соціальні ролі й набути конкретного статусу. Завдяки соціалізації людина залучається до суспільства, засвоюючи звичаї, традиції і норми певної соціальної спільноти, відповідні способи мислення, властиві даній культурі, взірці поведінки, форми раціональності та чуттєвості.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНА ДЕРЖАВНА МОЛОДІЖНА ПОЛІТИКА ТА ЇЇ РОЛЬ У СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЮНІ

2.1. Теоретичні засади державної молодіжної політики

Нинішній темп розвитку українського соціуму вельми складний і без визначальної ролі держави тут обійтись важко. Світові тенденції сьогодення характеризуються посиленням уваги до молоді та її розвитку. Міжнародна спільнота приділяє молодіжним проблемам значну увагу, адже усі чітко розуміють, що від цього значною мірою залежить майбутнє будь-якого дієздатного суспільства. Тому орієнтація на роботу із молоддю і молодіжна політика в широкому розумінні постає програмовим забезпеченням майбутнього суспільства, яким сутнісно й є сучасна молодь.

Державна молодіжна політика у демократичному, правовому суспільстві передбачає створення певних умов і гарантій для соціального становлення та розвитку молоді, а також її інтеграції у всі сфери життєдіяльності, повної зреалізації потенцій і здібностей юнаків та юнок. Саме з цієї причини провідні країни світу тяжіють до соціально зорієнтованої правової держави як найбільш ефективної форми улаштування життя великих спільнот. Невід'ємною складовою та важливим механізмом розбудови України як соціальної держави й формування громадянського суспільства постає державна молодіжна політика.

Питання державної молодіжної політики в Україні нині є розвиненим неповно. Це пояснюється не надто довготривалим досвідом незалежності, що зумовлює недостатність нормативно-правового забезпечення здійснення державної молодіжної політики, так як проблеми пов'язані із молодіжною політикою витісняються необхідністю урегулювання більш нагальних

суспільно-політичних та економічних проблем, з якими країна зіткнулася особливо в останні роки (Революція Гідності, анексія Криму і війна на Донбасі, економічний колапс 2013–2016 років). Питання соціального та педагогічного аспектів державної молодіжної політики нині є досить актуальними через те, що держава посідає одне із провідних місць у формуванні особистості, це відбувається через такий важливий чинник соціалізації як освіта, проте саме цей напрям державної молодіжної політики залишається малодослідженим.

«Питаннями вивчення даної проблематики займалися Д. Галлі та С. Паугам, К. Мантгейм. Також важливими видаються теоретичні положення українських дослідників проблематики державної молодіжної політики – Є. Бородіна, М. Головатого, С. Лазора, М. Перепелиці. Питанню вивчення теорії та практики молодіжної політики та соціалізації молоді приділяють значну увагу багато дослідників, зокрема Р. Томсон, Д. Рош, С. Такер, Р. Флінн, А. Счізеротто, Г. Гаспероні» [71, с. 16].

Соціалізація – це, з одного боку, розвиток особи і її становлення як члена суспільства, а з другого, саме процес соціалізації і сприяє подальшому збереженню і розвитку суспільства. Хід соціалізації може бути успішним і неуспішним (формування девіацій як негативних, так і позитивних), залежно від ступеня засвоєння і активного вживання норм і вимог суспільства. У ході соціалізації (і успішної, і неуспішної) відбувається розвиток людської особистості, а дія на суспільство дозволяє найбільш чітко побачити грані між успішним і неуспішним ходом соціалізації. Успішний хід соціалізації сприяє збереженню і розвитку суспільства, тоді як неуспішна соціалізація пов'язана із руйнуючою дією на суспільство і поступовою зміною його соціальних норм.

Сучасне українське суспільство має ідеальну сукупність всіх девіантогенних чинників (стан аномії, різка соціальна диференціація і поляризація, соціальна дезорганізація, маргінальність більшості соціальних груп та ін.), у зв'язку з чим в даний час загострюється потреба в науково-практичних дослідженнях соціалізації різних соціальних груп. Саме в суспільстві, що характеризується маргінальністю, соціальною дезорганізацією і

поляризацією, проходить соціалізацію і становлення нове (молоде) покоління, тому актуальним видається вивчення соціальної групи молоді і перебігу її соціалізації. Особливо важливим є глибокий і детальний аналіз неуспішного ходу соціалізації як індикатора основних проблем, що виникають в даній соціальній групі в умовах сучасного українського суспільства. В ході дослідження варто зрозуміти: а) чому одні молоді люди змогли адаптуватися до швидкозмінного, соціально нестабільного суспільства, а інші – ні; б) одні (благополучні соціалізовані) молоді люди відрізняються від інших (які мають складнощі в ході соціалізації); в) що і яким чином впливає на процес соціалізації сучасної молоді; г) чим можна допомогти підростаючому поколінню, щоб воно змогло не тільки знайти своє місце в житті, але і сприяло б як збереженню вітчизняної культури, так і стабільності суспільства. Все це дозволяє говорити про значущість і своєчасність вивчення соціалізації соціальної групи молоді в умовах сучасного українського суспільства.

«Як вже зазначалося, поняття соціалізації вводиться в практику наукових досліджень в кінці 40-х – на початку 50-х років ХХ століття А. Парком, Д. Доллердом, Дж. Кольманом, А. Бандурою, В. Волтером та ін. У кінці 60-х – на початку 70-х років минулого століття гострий інтерес до цієї проблеми проявили й інші західні учені. Інтерес до проблеми соціалізації в СРСР виник дещо пізніше, ніж за кордоном; перші вітчизняні роботи (І.С. Кон, Е.С. Кузьмін, Б.Д. Паригін) датуються серединою 60-х років. До значних монографічних досліджень з даної проблематики можна віднести роботи О. Бріма, І. Віллера «Соціалізація після дитинства» (1966), Дж. Еронфріда «Поведінка і свідомість. Соціалізація інтерналізованого контролю над поведінкою» (1968), колективна праця під редакцією Д. Гослінга «Книга по теоріях і дослідженнях соціалізації» (1968), роботи А. Бандури і В. Волтера «Соціальне навчання і розвиток особи» (1969), М. і Р. Смарти «Розвиток і взаємне відношення підлітків» (1973)» [67, с. 236].

Для дослідників, що займалися проблемами соціалізації, характерне надзвичайне різноманіття теоретичних підходів. «Так, в школі символічного

інтеракціонізму (Дж. Мід, Д. Хорке, Д. Джосом, Л. Кольберг, Т. Кемпер, Т. Ньюком) соціалізація досліджується як результат соціальної взаємодії людей. Представники гуманістичної психології (А. Оллпорт, А. Маслоу, К. Роджерс) розуміють соціальний розвиток особи як самоактуалізацію Я-концепції» [67, с. 237]. Психоаналіз підходить до розуміння девіантної поведінки (негативного ходу соціалізації) як до результату постійної суперечності несвідомого і надсвідомого. Д. Роттер і його послідовники зосереджували свою увагу на особовій змінній, званій локус контролю: узагальнене очікування того, в якому ступені люди контролюють підкріплення в своєму житті. Теорія регулювання, запропонована У. Реклессом, виходить з факту існування внутрішньої і зовнішньої контрольних систем.

У вітчизняній психології також існує підхід до дослідження соціалізації через вивчення системи регуляторів зовнішніх і внутрішніх систем контролю (Д. Узнадзе [81], В. Мясіщев). Слід виділити внесок Д. Узнадзе і грузинської психологічної школи [81], яка вивчала фіксовані установки, при цьому, на їх думку, формула поведінки може бути представлена у вигляді тричлена: середовище – установка – поведінка. В. Мясіщев як внутрішній поведінковий регулятор розглядав соціальні установки. Разом з соціальними установками в роботах вітчизняних психологів запропоновано як внутрішні поведінкові регулятори розглядати таке формування особи, як спрямованість. Всі ці відкриття вітчизняних психологів знайшли свій додаток в диспозиційній концепції В. Ядова [99], що поєднала ці різні регулятори, діючі в різних соціальних сферах в 4 рівні диспозицій.

У соціології соціалізація вивчалася з позицій таких дисциплін, як соціологія особи, соціологія молоді, соціологія девіантної поведінки і соціального контролю. У західній соціології можна особливо наголосити на концепціях аномії (Е. Дюркгайм [39], Р. Мертон), відчуження, ідентичності і ідентифікації, концепцію диференційованих зв'язків (Е. Сатерленд), які займаються вивченням взаємодії індивіда з соціальним оточенням і його нормами. При цьому вони мають різні позиції. Так, в концепціях аномії,

відчуження, ідентичності і ідентифікації надається особлива увага особи, на відміну від концепції диференційованих зв'язків, спрямованої на вивчення соціального оточення. Концепція стигматизації (Р. Беккер, Е. Гофман, Ф. Тінненбаум, Г. Хофнагель) привернула увагу до соціальної реакції на девіантну поведінку. Достатньо широко поширилися ідеї О. Тоффлера, Р. Дюбо, Е. Гюана, А. Дюссера, які розглядають в цілому соціальні чинники і соціальне середовище, її патогенну дію на особу.

У вітчизняній соціології склався свій підхід до вивчення і прогнозування соціалізації молоді як соціальної групи. Особливості становлення молоді як соціальної і вікової групи розглядаються в працях М.Х. Тітми [73-74], І.С. Кона [46], В.Т. Лісовського, Ю.Г. Волкова [21], В.О. Ліванова, В.К. Ловічевої, Ф. Шереги, А. Габіані, Л. Волошиної, Я. Гілінського, Е. Раська, А. Яковлева, В. Магуна, В. Семенової. Питання соціально-психологічного напрямку в розвитку молодіжної проблематики освітлені в роботах І.С. Кона [46], В.Т. Лісовського і ін. «Проблемам девіантної поведінки присвятили свої праці А. Габіані, А.Е. Лічко, Г.Я. Лукачер, Н.В. Макшанцева, Т.В. Іванова, В.О. Чудновський, Г.А. Аванесов, Ю.Д. Блувштейн, С.Е. Віцин, Н.Я. Заблоцькіс, Г.І. Забрянський, В.В. Панкоратов, Ю.Е. Аврутин, Я.І. Гілінський, А. Лепс, Е. Раська, В.С. Афанасьєв, В.М. Кудрявцев, І.В. Маточкін, Р.С. Могильовський, А.Б. Шапіро. Дослідженням і прогнозуванням соціальних потреб молоді займалися І.В. Бестужев-Лада, В. Магун. Питання молодіжної субкультури висвітлюються у роботах І.С. Кона, В. Ліванова, В. Ловічевої, Ф. Шереги, І. Сундієва, Г. Забрянського, В. Ядова, Е. Данилової. Дослідженням молодіжних неформальних об'єднань і угруповань займалися І. Сундієв, Г. Забрянський, В. Ліванов, В. Ловічева, Ф. Шерега. Вивчали світоглядні позиції і ціннісні орієнтації молоді Г.Е. Зборовський, В.Т. Лісовський, А.Г. Антип'єв, С.П. Парамонова, В.Д. Разинська, В.Н. Стегній, С.І. Файнбург, М.О. Слюсаревський, О.С. Беляєва, Н.Н. Захаров, Т.І. Копитова, С.І. Копитова. Проблеми сучасного суспільства, пов'язані з кризою і витікаючими звідси проблемами молоді і процесу її соціалізації висвітлювалися в численних

наукових публікаціях, авторами яких є Н.А. Аїтов, Г.Е. Зборовський, Г.В. Осипов, Н.Е. Тихонова, Л.К. Волошина, С.П. Парамонова, В.Н. Стегній, Е.С. Шайдарова» [1; 3; 5; 6; 9; 12; 24; 26-44; 53-78; 88; 91; 93-99].

Нині число дослідників, що займаються проблемами молоді, істотно зменшилося. «Нова соціальна ситуація викликала до життя нові напрями в області молодіжних досліджень: Л. Коклягіна (проблеми зайнятості молоді), В. Магун (нові форми споживацької поведінки молоді), В. Журавльов (проблематика бездомних), В.І. Чупров (економічний стан молоді в умовах реформ), В.Т. Лісовський (вироблення соціальної політики відносно молоді), І.С. Кон, В.В. Семенова (поколінна проблематика в умовах суспільства – відносини представників різних поколінь, що реформується, як реальний ґрунт розлому суспільства, диференціації і взаємного нерозуміння)» [73, с. 36].

Під терміном «молодіжна політика суспільства» вчені розуміють чітко та об'єктивно визначену систему ідей, принципів, теоретичних положень та настанов стосовно місця, ролі та перспектив молоді в поступальному розвитку суспільства, які закріплені у законодавчих та нормативних актах, інших документах (у програмних документах політичних партій, заявах громадських організацій, промовах окремих суспільних лідерів), а також притаманних громадській думці, первинно молоді, та діяльність суб'єктів молодіжної політики (якими є різноманітні суспільні інституції, а також молодь) щодо втілення найбільш ефективними засобами даних ідей, теоретичних положень у реальність в інтересах молоді та суспільства в цілому. [див. 27, с. 15]

В країнах, які здійснюють цілеспрямовану політику щодо молоді, можна виділити характерні найбільш загальні елементи: соціальний взаємозв'язок між урядом та молоддю шляхом консультивання та впливу; поради та інформація про права молодих людей та можливості для них; свобода культурного, творчого та політичного самовираження; культура продовження освіти і професійної освіти; підтримка молоді сім'ї; відповідна спеціальна підтримка для молодих людей «груп ризику» таких, як люди з особливими потребами чи молоді в'язні; підтримка і заохочення активного проведення вільного часу;

правильна організація професійної підготовки тих, хто працює із молодими людьми; дослідження труднощів, із якими стикаються молоді люди; сприяння міжнародним зв'язкам між молодими людьми.

Поняття молодіжної політики у країнах Європи дещо відрізняється від Українського тим, що у кожній країні склалися національні традиції роботи із молоддю, що має або динамічний, або статичний характер. Наприклад, у країнах Північної Європи переважає статична модель, у той час як у Великій Британії та країнах Середземномор'я (Іспанія, Італія, Греція) – функціонує динамічна модель, яка приділяє велике значення постійним змінам у роботі із молоддю, забезпеченню взаємодії між учасниками процесу та розробленню й впровадженню молодіжної політики. [27, с. 147]

Беручи за основу учасників молодіжного сектора та шляхи координації молодіжної політики, молодіжне законодавство, європейські країни класифікують за трьома категоріями: 1) *країни із розвинутим молодіжним сектором*. Молодіжна політика безпосередньо сконцентрована в добре визначеному молодіжному секторі, який є домінуючим. Прикладами є Австрія, Люксембург, Ліхтенштейн, Іспанія, Греція, Португалія; 2) *країни із обмеженим молодіжним сектором*. Молодіжну політику частково передано до спеціалізованого молодіжного сектора, а частково розподілено серед традиційних секторів (освіта, працевлаштування, охорона здоров'я тощо). Це наявне у Нідерландах, Франції, Бельгії, Ірландії, Фінляндії, Швеції, Норвегії; 3) *країни без спеціального молодіжного сектора*. Молодіжну політику розподілено за традиційними секторами без явно вираженого центру. Це можна спостерігати у Великій Британії, Ісландії, Італії, Данії.

Типологія молодіжної політики повинна обов'язково бути зорієнтовною і може будуватися суто на гіпотезах. Дана типологія має на увазі певне абстрагування, у якому низка відмінностей між країнами та схожих рис можуть бути розглянуті щодо цих характеристик [див. 23, с. 3]. Дана типологія впливає з типології соціального забезпечення (велфер), що запропонована Д. Галлі та С. Паугамом у 2000 році. Вона ґрунтується на аналізі роботи із

молоддю в Європі згідно зі звітом «Освіта та навчання у сфері роботи із молоддю в Європі», за якою система соціального забезпечення в Європі може класифікуватися таким чином: *соціал-демократична модель* (скандинавські країни – Данія, Швеція, Норвегія); *ліберальна модель* (мінімальний режим соціального забезпечення – Велика Британія); *консервативна модель* (зорієнтована на зайнятість – ФРН, Австрія, Чехія); *субінституційна модель* (Італія, Іспанія, Греція). Та навіть якщо типологія молодіжної політики охоплює дані географічні ареали, відповідно до класифікації Д. Галлі та С. Паугама, моделі молодіжної політики можна визначити, користуючись її важливими характеристиками:

- універсалістська модель країн Скандинавії;
- громадівська модель Великої Британії;
- протекційна модель країн Центральної Європи;
- централізована модель країн Середземномор'я.

«Універсалістська модель молодіжної політики є порівняно новою. Це результат реорієнтації молодіжної політики за останні 10–15 років. Молодіжна політика в країнах Північної Європи розвивалася як розподілена серед різних секторів, будучи координованою відповідним міністерством, що відповідає за державну молодіжну політику. Однак у цій моделі не існує міністерства у справах молоді, молодіжний сектор незнаний або відсутній. Усупереч усталеній традиції добре розвинутої системи соціального забезпечення, громадянське суспільство відіграє головну роль у молодіжній політиці, а держава та інститути влади спільно з громадянським суспільством виробляють та упроваджують молодіжну політику. Скандинавська модель є універсалістською: цільова група її – це вся молодь, яка характеризується як юнаки та дівчата віком до 25 років. Отже, молодіжна концепція використовує поняття молодіжної політики у вузькому сенсі, тобто не включаючи до юнацький вік. До кінця 1990-х років молодіжне безробіття було основною проблемою молодіжної політики, у той час як нині основним питанням є участь молоді в громадському житті суспільства. Узагалі, тут молодь розглядається як

соціальний ресурс, який повинен розвиватися не лише як вклад у майбутнє. Крім соціального та психологічного розвитку, головними цілями молодіжної політики є автономність та незалежність. Ці цілі зміцнюють раннє досягнення статусу дорослого та ранню незалежність від батьківського впливу» [30, с. 9].

Модель молодіжної політики країн Центральної Європи має довготривалі традиції. У більшості країн цього регіону основні принципи та ідеї державної молодіжної політики виникли ще під час періоду між першою та другою світовими війнами чи саме під час другої світової війни. Тривала історія молодіжної політики є можливою основою молодіжної концепції цих країн: «молодь» у контексті політики визначається як «молоді люди» і включає в себе не лише дітей віком до 18-ти років, а й молодих дорослих та молоді сім'ї.

Переважаючий образ молоді згідно з цією моделлю яскраво виражено в широкій молодіжній концепції: молодь розуміється як категорія, що є доволі ранимою; це соціальна група, яка потребує захисту, підтримки та стимулювання. У цій моделі головно зацентровується на професійній роботі із молоддю, відповідно до молодіжної політики цією роботою займаються молодіжні міністерства, уповноважені управління та профільні молодіжні сектори. Як і в універсалістській моделі, молодіжна політика формується та впроваджується спільно інститутами держави та громадянського суспільства. До того ж модель молодіжної політики країн Центральної Європи осяжна: цільовими групами є і специфічні групи людей з особливими потребами, і весь загал молодих людей і участь молоді в громадському житті, і соціальне виключення молоді вважаються важливими молодіжними проблемами, які повинні контролюватися через інтегрування, запобігання соціальним проблемам, участь молоді в політичному житті. Ця модель молодіжної політики високоінституціоналізована і має відлагоджену правову систему: незважаючи на те, що молодіжні проблеми змінюються, принципи та організаційна основа молодіжної політики є усталеними.

Модель молодіжної політики Великої Британії ґрунтується на глибоких традиціях і є громадівською, тобто робота з молоддю спрямована на роботу в

громаді, але традиційно вплив держави на роботу із молоддю незначний, і, попри тенденцію щоразу більшої координації молодіжної політики, сьогодні ця модель характеризується досить сильним впливом власне громади. Цей вплив є наочним, коли імплементація молодіжної політики делегується від держави до інститутів громадянського суспільства. Панівний образ молоді – «молодь як проблема», і найважливішими проблемами є проблеми соціального доручення молоді та її повної соціалізації, продовження періоду молодості та участь молоді в громадському житті.

Цільовими групами державної молодіжної політики є, головним чином, конкретно визначені різні групи молоді із особливими потребами, а головною метою є намагання запобігти появі соціальних проблем у молодих людей. Ця модель характеризується мінімальним впливом держави щодо соціального забезпечення, але у зв'язку із збільшенням проблем, пов'язаних із соціальним долученням молоді, в останні роки вона все більше тяжіє до ліберальної моделі.

Модель молодіжної політики країн Середземномор'я значною мірою новітня. У той час як робота з молоддю й підтримка молоді є традиційно обов'язками сім'ї та церкви, держава створила протягом останніх 20-ти років свої інституції, зокрема молодіжну політику, які перебрали на себе низку обов'язків. Звужені вікові межі молодого віку – 15–25/30 років – також може бути поясненим досить пізнім упровадженням в цих країнах державної молодіжної політики. За цією моделлю залучення третього сектора та органів місцевого самоврядування є дещо слабким, тому молодіжна політика є централізованою, зосередженою на державному рівні. Молодіжна політика переважно упроваджується державою. Крім того, рівень участі молоді в громадських організаціях є незначним, але він почасти зростає, і посилення цього способу участі молоді в громадському житті є головною метою молодіжної політики цих країн Європи. Високий рівень безробіття серед молоді та послідовне продовження періоду молодості є основними проблемами, однак, на відміну від скандинавської моделі, що має схожі цілі молодіжної політики,

середземноморська модель у цьому вимірі не є універсалістською: базовими цілями політики тут є особливі групи молоді, які потребують допомоги.

Державна молодіжна політика взагалі і регіональна державна молодіжна політика зокрема – це вельми складні, багатогранні явища, що мають чітко визначену мету, завдання, напрямки і механізм реалізації. Це чітко відмічено у їх структурі, усвідомлення якої і дає важливе методологічне підґрунтя для удосконалення і розвитку політики держави щодо молоді та соціалізації юні. М.Ф. Головатий вважає, що «засадничими структурними ланками державної молодіжної політики мають стати ті, що стосуються освіти молоді, формування та зреалізації економічних і соціальних інтересів юнаків та юнок, реальної участі молодих людей у політичній діяльності, зреалізації їхніх духовних інтересів тощо» [27, с.115]. На основі такого підходу учений виділяє діяльність органів державної влади та управління у сфері молодіжної політики, яка здійснюється як на загальнодержавному рівні, так і на регіональних відповідно до основних сфер життєдіяльності молоді, і групує її за такими основними напрямками [27]:

діяльність із здобуття молоддю освіти;

сприяння здоров'ю та упровадженню здорового способу життя молоді;

зреалізація економічних інтересів юнаків та дівчат;

зреалізація духовних інтересів молоді;

забезпечення культурних потреб та змістовного дозвілля;

сприяння участі молодих людей у громадській та політичній діяльності.

У кожному з цих секторів зреалізації молодіжної політики держава здійснює діяльність за трьома загальними напрямками: 1) створення умов і гарантій для соціального становлення і розвитку молоді у відповідній сфері її життєдіяльності; 2) виховання молодого покоління; 3) забезпечення механізмів зреалізації державної молодіжної політики. Тобто у кожному секторі суб'єктами молодіжної політики створюються необхідні механізми (законодавчі, організаційні, фінансові тощо), дія яких спрямована на сприяння соціальному становленню і розвитку молоді та на узгодження її інтересів із

інтересами суспільства. Вказані напрямки конкретизуються відповідно до конкретних секторів державної молодіжної політики із урахуванням специфіки регіонів.

Таким чином, державна молодіжна політика має досить складну структуру, у якій можна в узагальненому вигляді виокремити три основних елементи. Перший – політична організація, що долучає сукупність «молодіжних» органів державної влади, громадсько-політичні інституції, молодіжні громадські організації й рухи, саму молодь. Другий – політична діяльність владних інституцій та відносини між ними. І врешті, третій – політична свідомість, що вказує на залежність політичних відносин і політичної діяльності, всього суспільно-політичного життя молоді від свідомого її ставлення до своїх інтересів.

Державною молодіжною політикою, на сьогодні, визнано системну діяльність держави у відносинах з особистістю, молоддю, молодіжним рухом, що здійснюється в законодавчій, виконавчій, судовій сферах; специфічний і цілісний напрям у державній політиці; систему ідей, теоретичних положень про місце і роль молодого покоління у суспільстві; практичну діяльність суб'єктів такої політики з метою формування і розвитку, реалізації творчого потенціалу молоді в інтересах суспільства.

2.2. Вплив державної молодіжної політики на соціальне становлення підростаючого покоління

У Декларації «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» (1992) [35], сутнісно першому документі, який започаткував державну молодіжну політику в незалежній Україні, визначено, що це системна діяльність держави у відносинах з особистістю, молоддю, молодіжним рухом, яка здійснюється у законодавчій, виконавчій та судовій сферах. З огляду на це, під державним управлінням молодіжною політикою розуміємо –

систематичний та спеціально організований вплив суб'єкта державного управління на об'єкт, у першу чергу молодь, з метою організації ефективного, цілеспрямованого функціонування й розвитку системи роботи з молоддю, відповідно до мети та завдань цієї політики.

Державне управління у сфері молодіжної політики здійснюється суб'єктом управління, якими є державні органи – центральні органи виконавчої влади (зокрема, Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту спільно з іншими міністерствами та центральними органами державної виконавчої влади України); місцеві органи державної виконавчої влади зі своїми структурними підрозділами із роботи з молоддю; органи місцевого самоврядування; соціальні служби для молоді (у т. ч. центри соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді), які виробляють і ухвалюють рішення, здійснюють керуючий вплив на об'єкти управління.

Об'єктом державного управління є молоді громадяни віком від 14 до 35 років, їх об'єднання, а також процеси в молодіжному довіклі, відносини у сфері суспільного життя, пов'язані з молоддю, на які спрямовано направляючі, організуючі та контролюючі дії відповідних суб'єктів. Суб'єкт і об'єкт взаємодіють у процесі управління для досягнення головної мети державної молодіжної політики – створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов та гарантій для життєвого самовизначення, інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах України.

Відповідно до світової практики, законодавчо-правовий елемент управління будь-якою сферою складається з Конституції, Хартії прав, міжнародних угод та конвенцій, законодавства, угод між окремими юрисдикціями. Щодо сфери молодіжної політики, то законодавчо-правовий механізм об'єднує наступні складові:

– прийняття законодавчих актів, рішень державних органів управління, спрямованих на формування і реалізацію державної молодіжної політики;

- підготовку щорічної доповіді Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в державі, стан зреалізації державної молодіжної політики;
- створення механізмів та інститутів для проведення закону в дію;
- заходи із забезпечення здійснення прав молоді, зафіксованих у Конституції України, законодавчих та нормативно-правових актах;
- розробку та законодавче затвердження державних стандартів;
- вироблення механізмів для впровадження міжнародного законодавства, ратифікацію документів міжнародних організацій [див. 4, с. 114].

Організація державного управління у сфері молодіжної політики здійснюється через систему державних органів по роботі з молоддю, соціальні служби та молодіжну інфраструктуру. Завдання цієї політики, закріплені законодавством України та нормативно-правовими актами, які регламентують діяльність і зумовлюють функції органів по роботі з молоддю, впливають на їх внутрішню структуру, зумовлюючи її ієрархічний розподіл. Разом з тим органи управління, реалізуючи свої функціональні повноваження у процесі діяльності, здійснюють вплив на молодь, її об'єднання, процеси у молодіжному середовищі. Їх практичні дії пов'язані із прийняттям державних рішень, створенням економічних, політичних, організаційних, правових умов здійснення цієї політики на всіх рівнях держави. Молодь, у свою чергу, є не тільки об'єктом впливу, вона бере участь у провадженні молодіжної політики. Що забезпечує з її боку зворотний зв'язок, відгук на здійснювану державними органами політику. Таким чином, відбувається взаємодія різних елементів управління [19, с. 70]. Державна молодіжна політика є динамічною системою, котра постійно розвивається. Тому зазначений механізм має забезпечувати своєчасне реагування органів державного управління відповідно до зміни потреб суспільства, завдань політики і стану молоді.

У третьому тисячолітті, за прогнозами сучасних учених, прогрес людства буде визначати соціальна активність особистостей. Людина, яка з дитинства не мала досвіду активної громадської поведінки, досвіду прояву соціальної

ініціативи, не зможе у зрілому віці вирішувати ключові проблеми суспільства. Тому важливим є те, щоб державна політика щодо молоді в Україні забезпечувала зреалізацію заходів, спрямованих на формування суспільно активної особистості, здатної вирішувати завдання державотворення та гідно протистояти усім викликам та загрозам, які можуть спричинитися наслідками соціально-економічної ситуації у державі і світі.

Значна частина публікацій в українській науковій літературі з питань соціалізації присвячена політичним аспектам соціалізації молоді. «Деякі українські автори, а саме П. Сівчук, М. Грушеватий, В. Подоляк, Л. Пилюгіна, О. Рудакевич, Д. Мельников, М. Баяновська, О. Опаленик у своїх дослідженнях висвітлили принципи політичної соціалізації молоді за умов відродження української нації, а також соціалізації як адаптивного механізму залучення молоді в політику; вони довели, що політична соціалізація підростаючої генерації є засобом формування особистості; обґрунтували роль самодіяльних дитячих та молодіжних об'єднань, студентського руху у формуванні політичної культури українського народу. Але в межах тематики нашого магістерського дослідження доцільно ширше розглянути поняття соціалізації молоді, чинники впливу та механізм залучення молоді до процесу соціалізації» [71, с. 15].

Вчений Ю. Гажієнко [24] обґрунтовує, що в процесі соціалізації молоді важлива роль належить соціальним інститутам (сім'я, школа, ЗМІ, громадські об'єднання та організації, політичні партії, державні органи і установи). У деяких дослідженнях розглядається така форма соціальної активності, що також сприяє процесу соціалізації молоді, як інноваційна активність. І. Пилипчук [60] на основі запропонованого концептуального підходу до дослідження інноваційної активності студентської молоді розробила систему заходів з розвитку в умовах оновлення сфери вищої школи. Під інноваційною активністю вона розуміє такий прояв соціальної активності, у процесі якого індивід виявляє особистісну творчість і сприяє перетворенню соціальних відносин, умов власного життя. Прояв інноваційної активності є можливим як у різних соціальних середовищах, так і в різних аспектах людської

життєдіяльності і може виражатися як у соціально-позитивних, так і соціально-негативних формах.

Долучення молоді у активне суспільне життя має два взаємопов'язані аспекти – соціалізація молоді й оновлення суспільства. Включаючи молодь у систему існуючих суспільних відносин, суспільство змінюється й саме, адже процес соціалізації переростає тут у процес оновлення суспільства. І змінюючи суспільство, молодь змінюється й сама, стає активною часткою суспільства, стає часткою суспільного механізму. Але високо оцінюючи роль молоді як суб'єкта соціальної дійсності, не слід впадати в крайнощі і упускати процес її соціалізації на самоплив. Умовою успішної соціалізації є зміна поведінки особи відповідно до потреб суспільства та згідно із бажанням самого індивіда. Будь-яке суспільство завжди буде прагнути виховати таку особу, яка б підтримувала ті суспільно-політичні процеси, які в ньому розвиваються. Себто процеси соціалізації молоді і трансформації суспільства повинні розглядатися у взаємодії. Соціалізація – це процес взаємодії індивіда і соціального довкілля, основним змістом якого є передача й освоєння соціального досвіду, становлення суспільної людини, і, як результат, відтворення самого суспільства. Головні завдання процесу соціалізації молоді полягають в тому, щоб допомогти дітям і молоді орієнтуватися в сучасних соціальних явищах, оволодіти досвідом старших поколінь, зрозуміти своє покликання та визначити місце в суспільстві. Ці процеси відображають не пасивну адаптацію молодої людини, а розвиток її творчого самоствердження в суспільстві.

«Сьогодення вимагає не просто подолання скепсису, зневіри та слабкодухості молоді, не тільки формування в неї принципів нового мислення, прогностичних орієнтацій, життєвих цінностей, а готовності до дій, до дійового включення в процеси суспільно-політичного життя, тобто значного підвищення рівня соціальної активності. Визначення такого рівня має важливе практичне значення, оскільки допомагає правильно оцінювати стан справ і формувати умови, що дозволяє активізувати людей. Активність виявляється в різних

формах, має різний ступінь дієвості, неоднакові сфери застосування» [11, с. 223].

Соціальна активність – це свідома, цілеспрямована діяльність людини, зорієнтована як на перетворення об'єктивних соціальних умов, так і на формування соціальних якостей власної особистості (активної життєвої позиції); характеристика діяльності, що відображає ступінь реалізації та розвитку соціальних можливостей людини (здібностей, знань, навичок, намагань). Чим вищий рівень соціальної активності, тим більший заряд соціальної енергії вона концентрує у собі, тим успішніше розвивається суспільство, яке зацікавлене у постійному зростанні суспільно-політичної активності. Забезпечити зростання активності можна тільки через стимулювання соціальної діяльності людини та розширення меж для її соціальної творчості.

Турбуючись про зростання соціальної активності, необхідно головно впливати на світоглядну спрямованість особистості, її переконання та свідомість. Перетворення в суспільстві виявили все більш відчутну суперечність між одномоментними, вузькозрозумілими інтересами та спонуканнями окремих особистостей, груп та інтересами всього суспільства. Не намагання до експансії власних інтересів, а переоцінка особистістю критеріїв життєвого успіху, правильності своєї поведінки, спрямованості та інтенсивності своєї соціальної діяльності і, як наслідок, формування активної життєвої позиції мають стати програмними в життєдіяльності молодих людей. Суспільство повинно потурбуватися про розвиток у молоді здатності та внутрішньої потреби у свідомій суспільній діяльності. Отже, суспільство зацікавлене в дієвому включенні молоді до багатьох соціальних процесів, плідної суспільно корисної роботи, гармонійного поєднання життєвих цілей особистості із потребами та інтересами суспільства загалом.

Залучення молоді до активного суспільного життя тісно пов'язане з діяльністю молодіжних громадських організацій, в яких реалізується молодіжна

самодіяльність та ініціатива, прагнення юнаків та юнок до участі в житті суспільства й держави, задоволення власних потреб та інтересів.

«Ступінь розвитку соціальної активності, величина її інтенсивності залежать від позиції людини щодо основного виду діяльності, в яку вона включена як громадянин. Саме в цій діяльності відбувається оволодіння соціально важливими обов'язками, формується колективістська самосвідомість, визначається самооцінка, завойовується престиж, нагромаджується досвід колективних відносин» [6, с. 150].

У юнацькі роки активність як природна здатність перетворюється на соціальну систему потреб та інтересів. Цей процес містить: а) усвідомлення суспільних явищ, що є предметною стороною соціальних відносин і етичних цінностей суспільства; б) розвиток соціальних відчуттів і потреб, що мають громадянську спрямованість (перш за все, потреби у взаємодії, співпраці та відповідних мотивах, що спонукають до реалізації відносин); в) долучення в практичну діяльність, що має соціальну спрямованість [21].

Механізм соціалізації молоді має первинно базуватися на тому, що кожний молодий громадянин має розглядатися винятково як суб'єкт громадсько-корисної діяльності. Відтак, від держави, її структур, соціальних інституцій вимагається створення певних стартових умов для соціалізації молоді: слід дати необхідний обсяг знань, професійні навички. Процес соціалізації молоді відбувається відповідно до закономірностей, які притаманні певним соціальним групам людей. Проте важливою умовою розвитку громадської активності молодих людей є цілеспрямована соціалізація з освітньо-методологічним забезпеченням, з виробленням відповідної державної політики у цьому напрямку. А для цього слід:

а) упровадити регіональну молодіжну політику, яка б сприяла створенню та розвитку молодіжних громадських об'єднань (одним із найбільш важливих інститутів соціалізації є молодіжні громадські об'єднання як фундамент громадянського суспільства, практично навчаючи молодих людей активної участі, колективної співучасті тощо);

б) активізувати роботу із розробки регіональних програм «Школа молодіжного лідера» (завдяки реалізації програми молоді люди опанують усі необхідні знання та сформуєть навички, які потрібні для успішного й гармонійного розвитку особистості, ознайомляться з досвідом активної громадської поведінки);

в) здійснити підтримку з боку органів місцевого самоврядування новоствореним молодіжним громадським об'єднанням у вигляді одноразових дотацій, надання приміщень для здійснення діяльності, а також у разі необхідності забезпечення молодіжних об'єднань організаційною допомогою;

г) забезпечити доступ молоді до формування та реалізації державної молодіжної політики (це сприятиме ширшому застосуванню молоддю інноваційних форм роботи, розвиваючи її самоорганізацію; при цьому самоорганізація виходить на перший план як ефективний засіб соціалізації молоді, джерело ініціативи, спосіб самореалізації та самоутвердження молодої людини).

2.3. Соціалізація молоді та її ціннісні орієнтації

Для дослідження будь-якого з аспектів життєдіяльності молоді, необхідне конкретизувати саме поняття молодь і синонімічні похідні від нього. Перше визначення поняття молодь в нашій соціології було дано в 1968 році В.Т. Лісовським. «Молодь – це покоління людей, котрі проходять стадію соціалізації, засвоєння, а в більш зрілому віці вже засвоїли, освітні, професійні, культурні і інші соціальні функції; залежно від конкретних історичних умов вікові критерії молоді можуть коливатися від 16 до 30 років» [цит. за 40, с. 134].

Розроблено було ще одне поняття І.С. Коном, але вже трохи пізніше: «молодь – соціально-демографічна група, що виділяється на основі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального становища, зумовлених тією або іншою соціально-психологічною властивістю. Молодість як певна фаза,

етап життєвого циклу біологічно універсальна, але її конкретні вікові межі, пов'язаний з нею соціальний статус і соціально-психологічні особливості мають соціально-історичну природу і залежить від суспільного устрою, культури і властивих даному суспільству закономірностей соціалізації» [46].

Розглядаючи радянський період розвитку соціології, то можна виділити думку про роль молоді в суспільстві, яка, на його думку, ґрунтувалася на трьох напрямках: 1) упевненість в тому, що розвиток всього суспільства безконфліктний і практично безпроблемний, а у молоді гарантований стабільний розвиток і майбутнє; 2) початкова просоціалістична орієнтація молоді у міру розвитку соціалізму повинна тільки розширятися і поглиблюватися; 3) молодь за природою прихильна до нового і тому завжди на стороні прогресу. А оскільки прогрес і соціалізм розглядалися з даних точок зору, як синоніми, то синонімами ставали і поняття «соціалізм і молодь». Але важливо зазначити, що всі три розглянуті напрямки мали однозначно помилкову думку, проводячи порівняння з сучасними думками соціологів.

«Останніми роками із зміною загальнонаукового підходу до вирішення ряду соціальних проблем виникла потреба в цілісному підході до вивчення всього різноманіття зв'язків закономірностей молодого покоління, в розгляді молоді як органічного суб'єкта розвитку суспільства» [48]. При поєднанні декількох позицій, молодь можна розглядати як специфічну соціально-демографічну групу, що характеризується властивими їй психофізіологічними особливостями і бажаннями бути включеними в соціальну трудову діяльність, а також зі своїм внутрішнім соціокультурним розподілом суспільства.

У соціологічній літературі можна побачити встановлені вікові межі молоді від 16 до 30 років. Нижня межа пояснюється статевим дозріванням і початком професійного навчання. Верхня межа виражена закінченням даного навчання, досягненням економічної самостійності, вступом у шлюб, народженням дітей і т. ін. на даний віковий період доводяться, мабуть, головні соціальні, економічні, демографічні і культурні події в рамках всього життєвого циклу досліджуваних респондентів. До подій можна віднести завершення

загальної освіти; професійну освіту; початок трудової активності; формування фінансового благополуччя; створення сім'ї і народження дітей.

При цьому важливо відзначити, що представники даної соціально-демографічної групи, за невеликий відрізок часу (порівняно зі всім життєвим циклом) неодноразово переживають зміну особистого соціального статусу. «Про рухливість і соціальну мобільність молодь говорив В.Г. Подмарков. Учений вважав, що дана соціальна група рухоміша у 5 разів, ніж інші вікові групи. І таким чином можна визначити вікові рамки соціально-демографічної групи молоді від 21 до 29 років, де нижня межа визначається усвідомленим початком професійного шляху, а верхня визначається досягненням повної фінансової незалежності й створенням сім'ї» [49, с. 87].

Соціокультурні характеристики молоді визначаються рівнем соціального, економічного, культурного розвитку, особливостями соціалізації в національному суспільстві. Сучасне молоде покоління проходить своє становлення в достатньо складних умовах зміни і переосмислення старих цінностей і формування нових соціальних відносин. Соціальне становище істотно видозмінюється дією наступних чинників: а) зміна демографічної ситуації у бік скорочення чисельності молодого покоління; б) перебудова всіх сфер і областей суспільного життя, тим самим викликаючи перехід до нового етапу соціокультурного розвитку.

Різні зміни спричинили за собою ряд негативних наслідків для суспільства, серед яких можна виділити спад виробництва, скорочення чисельності працюючого населення, а також зростання безробіття, скорочення матеріального достатку основної групи населення. Це легко з'ясувати, оскільки економічна криза спричинила невизначеність, що викликало соціальну кризу молодого покоління.

Визначивши, що молодь є активною частиною суспільства, вона постійне включена у різні зв'язки і відносини в навколишньому її суспільстві, тому можна передбачити, що для молоді характерні функції, такі як трансляційна, відтворювальна, комунікаційна, інноваційна. Ці явища зачіпають процес

становлення молодого покоління і у сфері виробництва, у сфері етичних і духовних компетенцій, що приводить до утруднення виконання вказаних функцій. На сучасному етапі ми можемо спостерігати, що соціальні і економічні механізми, сприяють витісненню молоді зі сфери виробництва і корпоративного сектора в сферу споживача і кримінальні структури.

При цьому виникають нові соціальні і культурні суперечності, серед яких виявляються руйнування системи цінностей і відсутність етичних, життєвих і соціальних орієнтирів, невиправдані амбіції і потреби молоді, високі запити молодих людей до рівня і якості свого життя, але при цьому низька активність при досягненні озвучених позицій. В даних умовах питання про спрямованість розвитку молодого покоління пов'язується із перспективами модернізаційних механізмів суспільства. Можна припустити і те, що по якому шляху піде модернізація, від цього і залежатиме які норми, взірці поведінки будуть засвоєні молоддю.

Необхідно продемонструвати деякі результати нашого практичного дослідження. Результат поданий у вигляді порівняльної таблиці ціннісних орієнтацій молоді і старшого покоління (табл. 2.1).

Базові цінності молоді і старшого покоління все ж таки близькі. І ті й інші в більшості зорієнтовані на цікаву роботу, віддають перевагу свободі матеріальному благополуччю. Результати дослідження показали, що молодь пов'язує свої цілі головно із матеріальним споживанням (мати свою квартиру, заробити багато грошей, подорожувати тощо), а бажання мати хорошу сім'ю, виховати добре дітей і т. ін. відходить на другий план.

У процесі соціалізації молоді нашого суспільства відбувається розподіл головних життєвих цінностей, які формуються специфікою соціального і культурного оточення молоді, вихованням, освітою, що показано у табл. 2.2.

Показники ціннісних орієнтацій старшого і молодого покоління

Ціннісні орієнтації	Старше покоління	Молодь
Особисте фінансове становище в теперішньому часі і майбутньому залежить від мене	40,9	64,7
Ризик дає шанс стати успішним в житті	37,8	49,6
Матеріального благополуччя людина повинна добиватися сам, а хто не хоче, хай живе бідно	44,7	55,1
Необхідно проявляти гуманність і надавати допомогу людям	55,0	46,4
Тільки на цікаву роботу варто витратити велику частину життя	53,8	51,3
Необхідно мати будь-які доходи, незалежно від того як вони одержані	18,0	31,3
Для досягнення своєї мети необхідне переступати через свою совість і моральні принципи	23,3	44,0
Фінансове благополуччя головне в житті, а свобода другорядна	42,5	27,9

Дані наведені в таблиці 2.2, показують пріоритетність цілей молоді, серед яких виділяється як і матеріальна компонента, так і сімейне благополуччя, що займає четверте місце в таблиці з результатом 11,8% опитаних. Цей результат дає підставу проводити подальше вивчення процесу соціалізації і становлення моральних цінностей у сучасної молоді, виявляти причини і чинники, що впливають основним чином на сьогоднішній розвиток молодого покоління. Визначати подальшу тенденцію соціального і культурного розвитку сучасної молоді українського суспільства.

Розподіл основних цілей молоді

Основна мета	% до числа опитаних
Мати хорошу сім'ю	11,8
Дістати хорошу освіту	14,9
Влаштуватися на хорошу роботу	12,6
Мати свою квартиру	6,9
Придбати дорогі речі	20,3
Інше	31,2

2.4. Культурна ідентичність як чинник соціалізації молоді

Соціально-культурні умови життєдіяльності і характер суспільного довкілля багато в чому формують різні за ціннісними орієнтаціями і життєвими стратегіями типи молодіжного середовища. У свою чергу, свідомість молоді багато в чому залежить від того, яким змістом наповнений інформаційний простір, які культурні цінності він містить в собі, як здійснюється їх передача молодому поколінню. Разом з тим основну роль при цьому виконує особистий вибір молодою людиною своєї культурної ідентичності, яка постає своєрідним фільтром, крізь який розглядається весь соціально-культурний простір сучасного світу. Саме ідентифікація і ототожнення себе з тими або іншими культурними традиціями дозволяє молодим людям засвоїти і перевести у внутрішній план певну систему цінностей і моделей життєдіяльності, без чого неможлива самореалізація особистості.

Тривалий перехідний період розвитку нашої держави і суспільства поки негативно відображається на процесах формування у молоді культурної ідентичності. Даний процес носить варіативний і суперечливий характер. З

одного боку, відбувається стирання культурних меж, за допомогою яких людині легше визначити своє місце в соціальному просторі, з другого, на шляху культурної взаємодії виникають нові бар'єри, формуються ще не вивчені зони напруг і конфліктів. В даний час криза культурної ідентичності фіксується, як на рівні окремої особи, соціальних груп, так і в рамках всього суспільства, що безпосереднім чином зачіпає проблеми соціалізації сучасної української молоді. Він утруднює розвиток нормального міжкультурного діалогу в суспільстві, розмиває систему цінностей, принципів і норм в суспільній життєдіяльності.

Разом з тим подібні процеси в молодіжному середовищі прямо зачіпають соціальні трансформації, курс на модернізацію суспільства, породжує в ньому цілий ряд нових суперечностей розвитку, які вимагають наукового осмислення. В першу чергу, це суперечності між потребами суспільства у формуванні громадянськи зрілої, соціально відповідальної, етичної, поважаючої закон і культурні традиції особи молодої людини, з одного боку, і недостатньою теоретичною і практичною розробленістю тих механізмів соціалізації молоді, які в нових умовах дозволили б успішно вирішувати цю задачу, з іншого. Також на перший план висувуються суперечності між глобальними і національними цінностями, між колективістськими та індивідуалістичними моделями життя, типами поведінки, між традиційними і сучасними співтовариствами, духовними і матеріальними інтересами різних соціальних груп.

У останні десятиріччя з'явилися і стали використовуватися різні теорії суспільних трансформацій. В їх числі теорія соціального конструктивізму, глобалізації, уявлення про віртуалізацію, концепція модернізації та ін. Незалежно від концептуальних трактувань змін, що відбуваються, ці теорії і ідеї розширюють інтерпретативні рамки здійснюваних досліджень. В цьому контексті актуальною і в той же час недостатньо осмисленою є проблема ідентифікаційних процесів молоді, а також їх впливу на соціалізацію молодих поколінь.

Трансформації, що відбуваються в практиці соціалізації молоді, вимагають глибокого теоретичного осмислення даних процесів методами соціологічного аналізу. Для забезпечення стійкого соціально-культурного відтворювання соціуму, для формування соціальних якостей населення, необхідних для суспільної модернізації, відчувається потреба в подальшому вивченні зв'язків між культурною ідентичністю і соціалізацією нових поколінь. Вказані обставини зумовили актуальність такого дослідження, дозволивши винести для вирішення проблему ролі і змісту культурної ідентичності в соціалізації сучасної молоді.

Впродовж останніх десятиріч проблеми молоді, її соціалізації і ідентифікації не раз виступали об'єктом пильної уваги учених і фахівців, як в нашій країні, так і за рубежом. Наукові дослідження самого феномена «молодь» дали поштовх розвитку особливого наукового напрямку – соціології молоді, яка увібрала в себе широкий спектр різних концептуальних підходів.

В умовах трансформації сучасного українського суспільства міняються зміст, динаміка і якість соціалізації молодих поколінь, зачіпаючи також механізми формування їх позицій щодо своєї культурної ідентичності. Так, на зміну колективістським цінностям, характерним для соціалізації молоді в традиційному суспільстві, приходять індивідуалістичні цінності, засновані на ринкових відносинах, в рамках яких чоловік орієнтований перш за все на досягнення особистого благополуччя, успіху, високий рівень матеріального достатку, відносної незалежності від суспільства.

Неврегульоване стихійне зіткнення в нашому публічному просторі типологічно різних духовних цінностей і життєвих орієнтирів серйозно ускладнює процеси соціалізації молоді, гальмує розвиток у неї культурно-ідентифікаційних установок і відчуттів. Ці процеси набувають суперечливого характеру, що усугубляється тим, що суспільство, державні структури часто займають по відношенню до них позицію невтручання, відчуженого відходу від них. Нормалізацію процесів соціалізації і отримання відчуттів культурної ідентичності новими поколіннями численні автори пов'язують із розробкою і

проведенням державою, суспільними структурами обґрунтованої і ефективної молодіжної політики.

Стабільний і еволюційний розвиток суспільства, забезпечення міжпоколінневої спадкоємності культурних традицій, соціальних норм життєдіяльності, духовно-етичне відтворювання нашого соціуму стикається в даний час з цілим рядом нових викликів, що представляють загрозу для позитивного розвитку соціокультурних процесів. Одна з головних причин подібної небезпеки вбачається в кризі ідентичності сучасної української молоді. Криза ідентичності в молодіжному середовищі, з одного боку, зачіпає соціокультурний аспект духовного ототожнення особи з цінностями народу як достатньо розмитої мультикультурної освіти, з іншого, відображає серйозні переміщення в соціетальних цінностях суспільства, що постійно трансформується. В результаті цього в суспільстві втрачаються колишні суспільні цілі і життєві значення, починає здійснюватися пошук нових соціокультурних орієнтирів. У зв'язку з розмиванням традиційних ідеалів і цінностей, з розпадом багатьох інститутів, які їх підтримували, з ослабленням міжпоколінневих зв'язків росте роз'єднаність соціальних прошарків, розповсюджуються норми асоціальної поведінки в молодіжному середовищі.

У процесі взаємодії молоді з соціокультурним середовищем, характерним для сучасного суспільства і розвитком глобальних комунікацій відбувається засвоєння різних, нерідко суперечливих, внутрішньо конфліктних соціальних норм, цінностей, життєвих стратегій. Таким чином, молодь одночасно намагається засвоїти цінності різних світових культур і традицій (західних, східних, властивих національній культурі). В результаті соціалізація молоді набуває складного і суперечливого характеру, що блокує процеси отримання індивідом соціальної і цивільної зрілості, що заважає йому реалізуватися в соціальному житті.

Процес соціалізації молоді в умовах кризи культурної ідентичності нерідко приводить до системних деформацій соціокультурних якостей і характеру молодих людей. В молодіжному середовищі все більшого поширення

набувають такі негативні соціальні якості, як індивідуалізм, агресивність, прагнення до накопичування, орієнтація на масове споживання, пересиченість життям, нудьга. Разом з ними часто доводиться стикатися з соціальною пасивністю, соціальним утриманством, соціальним інфантилізмом, сервільністю. Серйозні витрати в процесі соціалізації молоді вносять спроби багатьох молодих людей ідентифікувати себе або з суспільством споживання (актуалізуються цінності західної цивілізації, зразки масової культури та ін.), або з тоталітарними типами культур, які формують неплідні соціальні характери (уявлення про те, що людина гвинтик, їй не слід виділятися з маси, вона потребує державного патерналізму та ін.).

Процес культурної ідентифікації сучасної молоді йде по декількох напрямках і визначається трьома основними типами культурної ідентичності: західної, східної і євразійської, кожна з яких має свої особливості і властиві їй соціокультурні характеристики. На основі їх синтезу і взаємовпливу в нашому суспільстві відбувається формування нового типу культурної ідентичності, який гармонізує як крайні колективістські, так і індивідуалістичні цінності, значення життєдіяльності. Становлення і розвиток конструктивно-діяльнісного соціального типу молоді йде по шляху формування сучасної української культурної ідентичності, яка поєднує вітчизняні духовні орієнтації з фундаментальними гуманістичними цінностями, виробленими людством за тривалу загальнолюдську історію. Соціокультурні цінності і норми такої ідентичності є сплавом різних культур, основних духовно-етичних, ідеологічних, соціальних шукань людства.

Формування креативно-культурної ідентичності, яка стане ключовим чинником конструктивно-діяльнісного типу соціалізації сучасної молоді, припускає серйозну ревізію діючих сьогодні принципів мультикультуралізму і що проводиться в культурній політиці, які поки не виконують функції культурної інтеграції різних етносів, різних поколінь громадян, які мешкають в Україні. Утвердження принципів культурної різноманітності і прагнення до захисту етнокультурних цінностей і досягнень, не повинне приводити до

конфронтації різних норм, зразків поведінки, але сприяти соціальній стабільності, міжнаціональній гармонії.

Нову культурну політику, що проводиться серед молоді, важливо зорієнтувати на поглиблення міжкультурного діалогу, на підставі якого виникне новий соціокультурний простір, поєднуючи в собі кращі досягнення національної і світової культури, органічно поєднуючи свободу і справедливість, традиції і інновації, національне і глобальне, патріотизм і пошану до інших народів і країн.

Соціологічний підхід до соціалізації полягає в тому, що кожна людина є особою, яка в міру освоєння соціокультурного досвіду, набуває соціально значущих рис, якостей, що дозволяють зайняти в суспільстві соціально значущі позиції, зреалізувати різні соціальні ролі. Самореалізація особи відбувається в різних видах соціальної діяльності. Виходячи із перспективи соціальної діяльності, індивід обирає відповідний напрямок життєвого шляху, цілісну життєву стратегію. Кожна життєва стратегія як результат соціалізації особи є свого роду центром кристалізації ціннісних орієнтацій і особливого розуміння значення життя. Стабільний розвиток всього суспільства і майбутнє держави залежить від того, як проходитиме процес формування свідомості молодої людини, її соціалізації в цілому. Теоретичне осмислення особливостей соціалізації молоді базується на принципі взаємозумовленості соціокультурних процесів, коли «соціальне» тісно переплітається з «культурним», «інституційне» з «самодіяльним», «регульоване» з тим, що «самоорганізовується». Молодь, вступаючи в суспільне життя, несе в собі вирішення багатьох проблем, що нагромадилися, закладає нові форми соціальної взаємодії. Результативність процесу соціалізації молоді бачиться у формуванні соціального механізму, за допомогою якого молоді люди стають наступниками культурно-історичних досягнень народу, набувають необхідний досвід самостійного рішення своїх життєвих, а також загальних соціальних проблем.

Соціалізація молоді в суспільстві, що трансформується, має нелінійний, непослідовний і багато в чому суперечливий характер. В умовах сучасної України, що переживає тривалий і хворобливий перехідний стан від пострадянського суспільства до нового соціального облаштування, проблема адаптації молоді набуває особливого значення.

Спираючись на теоретичні і емпіричні джерела, присвячені проблемам соціалізації молоді, слід висновувати про те, що реформування українського суспільства привело до серйозної зміни еталонів успішної соціалізації молоді, до зміни сукупності правил передачі соціальних норм і культурних цінностей від покоління до покоління. З урахуванням тривалого і не завжди послідовного переходу від радянської системи соціалізації (одноманітної по нормативності, з рівними стартовими можливостями і гарантіями, що забезпечують передбаченість життєвого шляху) до пострадянської системи (варіативної, стратифікованої) цей процес зберігає суперечливий і багато в чому стихійний характер.

Виходячи з цього, можна висновувати, що ключовою особливістю соціалізації молоді в сучасних умовах є різке зростання особистісної відповідальності і особистого соціального вибору в процесі формування і саморозвитку особи молодої людини. Молодь в даний час стає одним з основних агентів і суб'єктів своєї власної соціалізації.

Резюмуючи особливості соціалізації молоді, як в нашому суспільстві, так і в сучасному світі, зацентруємо увагу на висновку, якого дійшли багато дослідників даного питання [1; 4; 9; 44; 55; 63]: існує і ще далеко не подоланий криза соціалізації. Головна специфіка всього комплексу соціалізуючих проблем, що постають сьогодні перед молоддю, полягає в тому, що її формування відбувається в ситуації кардинального переходу від одного суспільного устрою до іншого. При цьому великомасштабні економічні, політичні, соціальні зрушення стають якісно новим джерелом негативних змін в системі соціалізації молодого покоління, що впливає на процеси становлення

його цивільного світогляду, моральних установок, культури, етичної позиції, правосвідомості.

В умовах, коли соціальні норми втрачають свою функцію соціального контролю, що характерне для перехідного суспільства, відбувається зростання аномії, а також відтворення соціальних ризиків. Руйнування моральних, правових, ідеологічних основ життя призводить до того, що помітно розширюються можливості вибору життєвих стратегій з високим ступенем непередбачуваності і випадковості.

Вважається, що однією з причин кризи міжпоколінневих зв'язків в сучасному українському суспільстві є співіснування в єдиному соціокультурному просторі пострадянської України двох систем цінностей, умовно названих «радянською» і «західною», біля кожної з яких є свій набір адаптаційних практик, які засвоюються в процесі соціалізації. При цьому не можна погодитися з широко поширеними твердженнями, що молодь більшою мірою прихильна індивідуалістичним цінностям Заходу і не може скористатися апробованим досвідом старших поколінь – прихильників колишніх «радянських» цінностей.

Молодь як соціальна група постає ключовим суб'єктом соціалізації і у визначальному ступені від її соціальної, культурної, світоглядної ідентичності залежить вибір соціальних цінностей, моделей поведінки, життєвих стратегій, якими керуватиметься молода людина, вступаючи в доросле життя, і інтегруючись в соціальне співтовариство. У цьому плані, якщо соціальна і світоглядна ідентичність нерідко були об'єктом соціологічного аналізу, то у відношення культурної або соціокультурної ідентичності молоді і її впливі на соціалізацію даної групи існує певний дефіцит знань, який і покликана поповнити дана робота.

У зв'язку з цим ключовим завданням соціалізації сучасної української молоді є формування нової культури, що є єдністю традиційних і сучасних цінностей, наприклад, колективістської і індивідуалісткою моралі, соціальних відносин, зорієнтованих на соціалістичні або ліберально-ринкові принципи

розвитку. Аналіз наявних методологічних підходів до культурної ідентичності дозволяє зробити висновок про можливість і необхідність подолання кризи, що намітилася, в цій сфері. Дана криза виникла, з одного боку, в результаті набираючих силу в умовах глобалізації процесів розпаду традиційних культурних ідентичностей. З другого боку, як відповідь на загрози глобалізації з боку локальних культур і посилення фундаменталістських і екстремістських проявів з боку їх носіїв. Криза культурної ідентичності в роботі розглядається з погляду відсутності необхідних знань з питань подолання соціокультурного розколу.

Відсутність необхідних наукових уявлень і теорій не дозволяє знайти адекватні сьгоднішнім викликам рішень, намітити і визначити механізми виходу з цієї ситуації. В той же час сьогодні, як ніколи раніше, необхідне формування нової культурної ідентичності, яка б дозволила інтегрувати сучасні і традиційні уявлення про добро і зло, про свободу і відповідальність, про справедливість і рівність, про приватне і загальне, про державу і особу, про індивідуальне і колективне. Ця ідентичність може виникнути тільки на базі нової культури, інтегруючої в собі інновації і традиції, долаючої соціокультурний розкол між різними історичними «культурними кодами» і «інституційними матрицями». Українська культура, як історичний носій двох соціокультурних та інституційних матриць, має величезний потенціал розвитку в цьому напрямку. Наша молодь, яка сьогодні вступає у пору своєї культурної ідентичності, може стати важливим соціальним суб'єктом можливого подолання подібного розколу і формування єдиної світової культури, в чому і полягає її головна місія на сучасному етапі розвитку.

Сьогодні існує і формується безліч цивілізаційних моделей оновлення, які, маючи немало загальних сторін, знаходяться в постійній взаємодії між собою, народжують нові варіанти різних аспектів модернізації, кожний з яких пропонує власну програму культурного розвитку і пов'язаною з нею культурною ідентичністю. Зміна культурної ідентичності розглядається як неминуче слідство соціокультурних трансформацій, виступає своєрідним

індикатором їх цивілізаційної приналежності. В умовах модернізації варіативність історичної і соціокультурної реальності, як правило, якщо вона йде шляхом «вестернізації», поступається місцем інваріанту, що представляє певну модель західного соціокультурного дискурсу.

У той же час впродовж ХХ сторіччя все виразніше стала проступати обмеженість і тупиковість західного шляху розвитку, заснованого на приматі матеріальних цінностей, практичних значень діяльності, егоїзму індивідуалістичних прагнень. З другого боку, альтернативний шлях розвитку, що базується на абсолютизації колективістського початку життя, сакрально-трансцендентного розуміння цінностей буття, духовних і ідеологічних значень соціальної діяльності, характерний для незахідних цивілізацій і східної соціокультурної матриці, також проявив свою історичну і соціокультурну обмеженість через тенденції зневаги правами і свободами індивіда, що є в них.

Ускладнення сучасного світу, посилення взаємовпливу різних культурних традицій і пошуки нової цивілізаційної парадигми розвитку привели до кризи західноєвропейської ідентичності. Культурна ідентичність індивіда, пов'язана із винятковою орієнтацією на західне модерністське розуміння організації сучасного суспільства і соціокультурного простору вступило в явну суперечність з сучасними реаліями і глобальними тенденціями світового розвитку. Культурна ідентичність, заснована на східному розумінні місця людини в природі і суспільстві, достатньо широко поширена зокрема в Криму, також вступає в явну суперечність із задачами модернізації і інноваційного розвитку нашого суспільства, подальшого підвищення конкурентоспроможності держави на світовій арені. Євразійська модель культурної ідентичності, яку намагаються сьогодні просувати в певних політичних і ідеологічних кругах пострадянських держав (зокрема, РФ), не знімає суперечностей між західною і східною культурними матрицями, не забезпечують їх синтез. Більш того, вона не відповідає завданням розвитку суспільства через її певну тягу до неоколоніалізму і неоімперіалізму, які не відповідають загальноприйнятим уявленням про сучасний світ. Необхідна нова

культурна ідентичність, яка впродовж певного історичного шляху розвитку забезпечила б цей синтез.

Культурна ідентичність на емпіричному рівні аналізу представляється як сукупність різного вигляду соціокультурних ідентичностей, вираженого в уявленнях респондентів про свою культуру, свою мову, країні в якій вони проживають, її історію і традиції, народі, його цінності, символах віри, матеріальні і духовні значення життя, відносини пануючих в суспільстві. Дана сторона культурної ідентичності фіксує і відображає основи зовнішньої ідентифікації особи. Вона пов'язана з встановленням своєї тотожності з певним соціокультурним середовищем, з пошуком відповіді на питання про відношення особи до своєї країни, народу і своєї національної культури.

Інша сторона культурної ідентичності, пов'язана з внутрішньою особистою самоідентифікацією індивіда, тобто з якою спільністю він сам себе ототожнює в своїх уявленнях. У зв'язку з цим пропонується як дослідницька модель культурної ідентичності на наступних основних її структурних елементах:

- образ культури (української, західної, молодіжної, народної та ін.);
- образ мови (літератури, художніх творів близьких і цікавих індивіду);
- образ релігії, духовних цінностей, символів віри;
- образ країни, держави, суспільно-політичного і економічного ладу;
- образ людей (співвітчизників, представників інших народів, молоді);
- образ історії, традицій;
- образ справедливості, соціального порядку, благополуччя.

У своїй сукупності вищезгаданий вигляд культурної ідентичності дає уявлення масової свідомості про образ «Ми».

Фундаментальною характеристикою культурної ідентичності сучасної української молоді є визнання пріоритетного значення культури по відношенню до політики і економіки. Значне число молодих людей визнають провідну роль культури і мистецтва для розвитку держави і суспільства.

Іншою важливою стороною культурної ідентичності є образ Я, що представляє результат самоототожнення індивіда, як з певними культурами, соціальними і культурними цінностями, традиціями, так і з визначеними спільнотами людей, котрі володіють такими ж соціокультурними якостями і властивостями як він сам. У даному контексті, ключовими характеристиками культурної ідентичності індивіда є його представлення своєї «культуральності», визначені двома важливими аспектами.

У ході нашого дослідження (див. дет. § 3.1) було встановлено, що для кожного четвертого молодого респондента (25,2%) західна культура, її стандарти і спосіб життя є привабливішою, ніж українська культура, її норми, звичаї і традиції. Певна частина респондентів (11%) наголосила на найбільшій близькості і привабливості для себе східної культури і філософії. Велика частина опитаних молодих людей (59,2%) вказала на те, що національна культура для них привабливіша і близька в порівнянні із західною і східною культурними традиціями.

У масовій свідомості молоді існують три типи (образу) культурної ідентичності, які виявляються в різних аспектах соціокультурних уявлень: відносно самої культури і її змісту, відносно своєї країни і свого народу, української мови і культури.

Європейський вид соціалізації припускає переважне засвоєння індивідуалістичних цінностей і життєвих стратегій, пов'язаних з правами людини, особистою відповідальністю за свою долю, законопослушністю, заповзятливістю, цивільною солідарністю, терпимістю до інакомислення і іншого способу життя, субсидіарному уявленні про справедливість і суспільне благо, проявом активної життєвої позиції, раціоналізму, прагматизму.

Східний вид соціалізації відображає пріоритетне значення в житті і діяльності людини колективістських цінностей і моделей поведінки, орієнтованих на загальне благо, готовність виконувати свій обов'язок перед суспільством і державою. Даний вигляд пов'язаний з комунітарним уявленням про соціальну справедливість і рівність, неприйняттям «чужинців», орієнтацією

на традицію і звичай, які і виступають основним законом життя, приматом плотського, містичного пізнання над раціональним осмисленням дійсності.

Аналіз особливостей формування культурної ідентичності на різних етапах соціалізації особи дозволив виявити основні тенденції в розвитку даного процесу. Зокрема, у вікових групах молоді до 17 років сильніше, ніж в старших групах, виявляється орієнтація на західну культуру, її стандарти і спосіб життя (29% проти 23%) і менше на національну культурну модель (56% проти 64%).

Серед важливих показників успішної соціалізації особи молоді людини особливо виділяється загальний рівень задоволеності респондента своїм життям, домінуючий фон його соціальних настроїв. Наявність фрустраційних настроїв свідчить про розбалансованість ходу соціалізації, коли процеси десоціалізації (відчуження від старих норм, ролей і правил поведінки) беруть гору над процесами ресоціалізації (навчання новим цінностям, нормам, ролям і правилам поведінки замість старих). На основі аналізу результатів дослідження виявлено, що на віковому етапі соціалізації молоді до 14 років даний процес протікає більш гармонійно і збалансовано, ніж в групах молоді з 15 до 17 і з 18 до 23 років. Про це свідчать показники загального фону соціальних настроїв, який наголошується у респондентів останнім часом.

Високий рівень поширеності соціальних фрустрацій серед молоді, зафіксований в ході соціологічного опитування, свідчить про труднощі соціалізації, пов'язаних із кризою соціальної ідентичності молодих людей, які не можуть знайти потрібних зразків для наслідування, жити і діяти, виходячи з своїх індивідуальних уявлень про справедливе, порядне, чесне, гідне.

Серед інших важливих ознак спрямованості процесу соціалізації розглядається характер засвоєння і актуалізації в повсякденній життєвій практиці соціокультурних моделей поведінки, пов'язаних з культурно-дозвіллевою діяльністю особи. Саме через орієнтацію на різні види культурно-дозвіллевої діяльності, освіти, підвищення свого культурного рівня багато в чому виявляються соціокультурні риси особи молоді людини, її цінності, запити, інтереси, пов'язані із характером культурної ідентичності індивіда.

Особливого значення в реорганізації і здійсненні молодіжної політики набуває передача більш широких функцій і повноважень на муніципальний рівень управління, а також посилення соціальної і культурної спрямованості всієї роботи з молоддю. Представляється найдоцільнішим на обласному рівні при реалізації державної молодіжної політики використовувати програмно-цільовий підхід до роботи з молоддю. Суть його полягає в програмно-цільовому плануванні всієї роботи з молоддю, яке припускає зорієнтування головно на конкретні результати, на соціальну і культурну ефективність проведених заходів і зrealізованих молодіжних програм.

Висновки до другого розділу

Сутність державної молодіжної політики головно полягає у складних, багатогранних явищах, що мають чітко визначену мету, завдання, напрямки, механізм реалізації. Державна молодіжна політика визначається як системна діяльність держави у відносинах з особистістю, молоддю, молодіжним рухом, що здійснюється в законодавчій, виконавчій, судовій сферах і ставить за мету створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов та гарантій для життєвого самовизначення, інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах України. Державна молодіжна політика має досить складну структуру, в якій можна в узагальненому вигляді виокремити три основних елементи. Перший – політичної організації, що включає сукупність «молодіжних» органів державної влади, громадсько-політичні інститути, молодіжні громадські організації й рухи, саму молодь тощо. Другий – політична діяльність владних інститутів та відносини між ними. І нарешті, третій – політична свідомість, що вказує на залежність політичних відносин і політичної діяльності, всього суспільно-політичного життя молоді від свідомого її ставлення до своїх інтересів.

Соціально-педагогічні засади здійснення державної молодіжної політики в Україні визначаються взаємозумовленістю здійснення державної молодіжної політики та соціального становлення і соціалізації підростаючого покоління. Таким чином процеси соціалізації молоді і трансформації суспільства повинні розглядатися у взаємодії. Соціалізація – це процес взаємодії індивіда і соціального довкілля, основним змістом якого є передача й освоєння соціального досвіду, становлення суспільної людини, і, як результат, відтворення самого суспільства. Для ефективного впливу на соціальне становлення державної молодіжної політики необхідне впровадження такої молодіжної політики, яка б сприяла створенню та розвитку молодіжних громадських об'єднань, з боку органів місцевого самоврядування необхідне підтримка у вигляді надання приміщення для молодіжних громадських об'єднань. Також необхідно забезпечити доступ молоді до формування та реалізації державної молодіжної політики.

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

3.1. Практичні аспекти вивчення соціалізації молоді

Явище соціалізації є процесом засвоєння і активного відтворення людиною соціального досвіду в ході її діяльності і спілкування. Тут важливо зазначити, що соціалізація є не просто вихованням – прищепленням бажаних рис і властивостей, але вона разом із вихованням включає ненавмисні, спонтанні дії соціального середовища, завдяки чому людина залучається до культури і стає повноцінним членом суспільства. Соціалізація має складну структуру і умовно може бути розділена на об'єктивну (зовні спостережувані поведінкові реакції) і суб'єктивну (суб'єктивне відчуття успішності, адаптованості в умовах суспільства). Із явищем соціалізації невід'ємно пов'язана така категорія, як соціальна адаптація/дезадаптація. Процес соціалізації складається з маленьких етапів, які можуть бути, у свою чергу, представлені у вигляді адаптації/дезадаптації індивіда до оточуючих його культурних норм і вимог як в конкретній соціальній групі, так і суспільстві загалом.

Принцип соціальної детермінації пояснює той факт, що, хоча соціалізація протікає безпосередньо під впливом найближчого оточення індивіда, в першу чергу цей процес спричинений соціально-економічними умовами існування суспільства, які зумовлюють як безпосередні умови життєдіяльності індивіда, так і різноманітні культурні, ідеологічні, політичні цілеспрямовані виховні дії, що надаються суспільством на формування своїх членів.

Принцип самодетермінації полягає в тому, що індивід в процесі соціалізації розглядається не як якась пасивна ланка, що дозволяє навколишньому середовищу «виліпити» особу за заданими еталонами, штампами, а навпаки, соціалізація припускає активну цілеспрямовану

діяльність людини із перетворення матеріальних і соціальних умов власного розвитку, формування своєї особи відповідно до своїх ідеалів і переконань.

Принцип діяльнісного опосередкування вказує на те, що основним способом засвоєння індивідом соціального досвіду є його активна взаємодія з своїм найближчим оточенням, в яке він вступає у процесі діяльності і спілкування, завдяки якому, включаючись в різноманітні суспільні відносини, інтеріоризує, переводить у внутрішній план свідомості, на інтерпсихічний рівень загальнокультурні цінності.

Принцип системного розгляду природних і соціальних чинників, що зумовлюють соціальний розвиток індивіда, в основі якого лежить моністичне розуміння природи людини, подолання дуалістичного альтернативного підходу до співвідношення біологічного і соціального в особі.

Принцип розгляду соціалізації з позиції взаємозумовленого процесу входження особи в систему суспільних відносин і одночасного відтворювання цих відносин в системі сімейних, товариських, виробничих та інших зв'язків, в які включається суб'єкт у міру свого соціального розвитку і дорослішання.

Емпіричну базу дослідження складають дані, одержані в ході соціологічного і соціально-психологічного опитування, проведеного у 2016 році на технічній базі НДІ методології та освітології ТНЕУ. В дослідженні взяли участь молоді люди 14-17 років: учні шкіл і середніх спеціальних закладів (загальноосвітні середні школи № 9, 11, 16, Галицький коледж). Всього було опитано 53 особи.

У дослідженні нами повністю або частково використаний наступний дослідницький інструментарій [14; 64; 76; 81; 91; 98].

1. Авторська анкета, спрямована на отримання інформації про хід процесу соціалізації, чинники, що впливають на проходження соціалізації молодими людьми, і про стан найближчого соціального оточення респондента.

2. Методика «Діагноста соціально-психологічної адаптації» К. Роджерса і Р. Даймонда, спрямована на збір інформації про особливості соціально-психологічної адаптації молоді людини. За допомогою даної методики ми

одержали інформацію про рівень соціально-психологічної адаптованості, емоційної комфортності, а також зведення про суб'єктивне відношення до оточуючих, себе і моделі поведінки в проблемних ситуаціях.

3. Опитувальник «Рівень суб'єктивного контролю». Містить 44 твердження, які об'єднуються в 7 шкал. Методика використовується з метою отримання інформації про особливості суб'єктивного контролю (локус контролю) молодих людей в різних сферах життя.

4. Особистісний опитувальник Кеттелла. Використовувалися 11 шкал. Методика застосовувалася з метою отримання даних про основні особистісні утворення молодих людей, які успішно або не успішно проходять соціалізацію.

5. Опитувальник «Самооцінка психічних станів» Г. Айзенка. Узято тільки дві шкали з метою отримання інформації про основні особистісні утворення молодої людини, яка успішно або не успішно проходить соціалізацію.

6. Методика «Рівень домагань» (психодіагностична шкала Шварцладера). Направлена на отримання інформації про рівень домагань у молодих людей з різним ступенем успішності соціалізації.

7. Методика «незакінчені пропозиції». Варіант, розроблений Саксом і Льові, містить 60 незакінчених пропозицій, які розділені на 15 груп, що характеризують систему відносин обстежуваного до сім'ї, представників протилежної статі, сексуальних відносин, вищестоящих за службовим становищем і підлеглих. Деякі групи мають відношення до випробовуваних людиною страхів і побоювань, до відчуття усвідомлення власної провини, свідчать про відношення до свого минулого і майбутнього, зачіпають взаємостосунки з батьками і друзями, власні життєві цілі.

Матеріали і результати дослідження можуть бути використані як в подальшому процесі вивчення явища соціалізації молоді, так і зорієнтовані на безпосереднє упровадження їх в практику роботи з молоддю, державної політики у роботі із молоддю. Вони можуть знайти застосування як в розробці молодіжної політики в цілому, так і діяльності окремих установ (навчальних закладів, установ соціального захисту і т. ін.), направлених на надання адресної

допомоги різним групам молодих людей. Дані роботи можуть виявитися корисними у формуванні нових, більш точних і диференційованих соціально-психолого-педагогічних підходів до реабілітації, профілактики девіацій в окремих специфічних групах молоді, а також можливості адресного контролю і допомоги в ході соціалізації молодих людей.

Як вже зазначалося, соціальна група молоді має певні особливості як вікові, так і соціального стану, в результаті впливу яких утворюються специфічні соціально-психологічні властивості. Найвні особливості соціально-психологічні і соціального статусу у цієї соціальної групи зумовлені суспільним ладом, культурою і закономірностями соціалізації, характерними для суспільства, в яке включається молодь.

Явище соціалізації представляється як складний процес, в якому відбувається переплетення впливу суспільства на людину і впливу людини на суспільство (соціалізація – індивідуалізація). Особливістю соціалізації є те, що це не тільки процес виховання у індивіда бажаних якостей, рис і властивостей, але також і спонтанна дія соціального довкілля, в результаті яких відбувається залучення до культури і становлення людини як повноцінного члена суспільства.

У результаті вивчення даних про соціалізацію молоді ми намагалися провести математичне моделювання явища соціалізації в цілому, для того, щоб перевірити правильність обраного нами напрямку у вивченні проблеми соціалізації в соціальній групі молоді. За наслідками моделювання ми можемо констатувати, що суспільство дійсно надає істотний вплив на процес соціалізації. Проте, як ми і припускали, в моделі присутня людина «атомарна» (одновимірна), але насправді людина – це складна система (відмінна багатовимірністю). Таким чином, ми можемо зробити наступні **висновки**.

1. Зміни у суспільстві (поліпшення умов, зміна норм і правил) впливають лише на тих, хто знаходиться на позитивному відрізку соціалізації.

2. Особа, котра опинилася на негативному відрізку соціалізації, в умовах даної формули не здатна вийти з цього стану. При цьому, якщо поспостерігати

цю людину в «своєму» середовищі, можна помітити цікавий факт: в своїй динаміці соціалізації вона чинить опір, відмовляється від норм і правил, здавалося б, «свого» суспільства.

У результаті ми дійшли необхідності враховувати в ході дослідження не одну, а мінімум дві складні системи, а також виділили три важливі моменти: по-перше, необхідна реалізація інтеграційного підходу, що виявляє ієрархію і взаємозв'язок різноманітних сприятливих і несприятливих чинників; по-друге, необхідне вживання порівняльного аналізу, зіставляючи умови сприятливого соціального розвитку з процесом соціопатогенезу; по-третє, необхідна реалізація міждисциплінарного підходу, який не дозволить замкнутися в рамках однієї спеціальності.

Також ми вважаємо, що прогнозувати і вивчати необхідно не тільки молодих людей, що проживають у великих містах і мегаполісах, оскільки вони не схильні до специфічних впливів, які виявляються у видалених, невеликих населених пунктах, тим паче, що в ході свого становлення в них молоді люди випробовують специфічні дії, не характерні для великих міст. Наше дослідження будувалося на основі уявлення про те, що в соціалізації беруть участь і проявляють себе два активних суб'єкти – суспільство (макро- і мікросоціальне середовище) і людина (інтеріоризовані імперативи, через які заломлюється вплив суспільства). У суб'єкті «суспільство» ми виділили впливу макро- і мікросоціального середовища. Макросоціальне середовище представлене наступними чинниками: соціально-економічні, соціокультурні, соціально-політичні, соціально-демографічні характеристики. Мікросоціальне середовище представлено такими групами як сім'я, неформальне середовище спілкування, навчальний заклад, молодіжна організація, референтна група. У суб'єкті «людина» ми виділили для вивчення в ході дослідження рівень домагань, рівень суб'єктивного контролю, ціннісні орієнтації, відношення до основних життєвих сфер, особистісні риси.

Виділені також показники соціалізованості, які формуються в результаті взаємодії вищенаведених суб'єктів соціалізації:

– *зовнішні*: девіантні, форми поведінки (в дослідженні розглядаються тільки алкоголізація, наркоманія, правопорушення як мають більш сильне розповсюдження в сучасному суспільстві);

– *внутрішні*: психологічні, показники соціалізованості (в дослідженні розглядаються тільки локус контролю, соціально-психологічна адаптованість, емоційна комфортність);

– стигматизація (зовнішня оцінка успішності ходу соціалізації).

У результаті ми можемо наголосити на виразних змінах молоді до різних сфер життєдіяльності: відчуженість від державної і політичної влади; молоде покоління особливо гостро відчуває соціальну напруженість і соціальну незахищеність; різко знижується інтелектуальний потенціал; падає моральність, процвітає пияцтво і бездуховність. Наведемо деякі дані, що стосуються інститутів соціалізації, в першу чергу зупинимось на сім'ї як основному і важливому інституті соціалізації. Сім'я є частиною суспільства і відповідно випробовує перетворення через постійні зміни, що відбуваються в ньому. Вплив суспільства в першу чергу позначається на виконуваних сім'єю функціях. М.С. Мацковський [див, 78] розробив класифікацію, у якій виділяється сім функцій, пов'язаних з ходом соціалізації молодої людини: виховна, економічна, сфера первинного соціального контролю, сфера духовного спілкування, соціально-статусна, відпочинкова і емоційна.

Первинна (сімейна) соціалізація змінюється вторинною (інституційною). Вторинна соціалізація, перш за все, пов'язана з процесом долучення дітей до освітніх установ, де відбувається безпосереднє засвоєння соціальних правил і норм і, звичайно, усвідомлення, що світ батьків не єдиний з існуючих. Діти і підлітки розуміють і вчаться входити в деякі з цих світів і виходити з них, залишаючись постійно включеними в світ батьків.

Узагальнюючи інформацію деяких досліджень соціалізації, можна відзначити, що в даний час все частіше говорять про вплив на хід соціалізації в цілому як зовнішніх (соціальних), так і внутрішніх (психологічних) умов. Наголошується, що молоді люди все більш віддають перевагу пасивним

формам відпочинку, зростає число тих, котрі вживають спиртні напої. Бійки все частіше стають способом самоствердження у колі однолітків, а прагнення до матеріального благополуччя стає самоціллю. У сім'ї все частіше наголошується роз'єднаність і відособленість кожного. Ростає число неповних сімей, які неспроможні виконувати функції соціалізації, а разом з тим сприяють становленню феномена «соціальної самотності» серед дітей. Освітні установи втратили свою ціннісну орієнтацію і дійшли конфліктної суперечності з батьками і учнями. Сучасна молодь частіше вважає за краще звертатися до своїх однолітків або залишатися наодинці зі своїми проблемами, ніж мати справу з існуючими інститутами соціалізації.

Загальний аналіз соціалізації сучасної молоді (14-17 років). Згідно даних відповідних обласних служб серед зайнятих в економіці (по області) наголошується зростання професійної освіти, при цьому спостерігається зниження числа тих, котрі мають неповну вищу і основну загальну освіту. Кажучи про вік і зайнятість в економіці, відзначимо, що в 2015 році молодь до 20 років складала лише 2,4 % від числа всіх працюючих. По області наголошується зростання шлюбів, а разом з ним і розлучень, так загальний коефіцієнт (на 1 тисячу населення) в 2015 році склав відповідно 5,8 і 4,2 (на 1 тисячу шлюбів – 728 розлучень). Ростає число позашлюбних дітей, так в 2015 році вони склали 27,4 %. Можна наголосити на значному числі дітей і підлітків, що залишилися без піклування батьків (в 2015 році таких було виявлено 3345 чоловік).

Мовлячи про девіації, відзначимо, що росте число зареєстрованих злочинів, в 2015 році їх число склало 7914, при цьому 472 злочини було вчинено неповнолітніми або при їх співучасті. В 2015 році було виявлено 620 неповнолітніх, вчинили злочин. Збільшується число неповнолітніх, котрі вчинили злочин в 14-15 років (в 2001 році – 104), і дещо знижується в 16-17 років і 18-24 роки (в 2001 році відповідно 100 і 214). Спостерігається зниження правопорушників, що вчинили злочин в стані алкогольного сп'яніння (269 чоловік). Розглядаючи ситуацію по області із споживанням психоактивних

речовин, помітимо, що росте число хворих, яким вперше встановлений діагноз алкоголізм і алкогольний психоз, а паралельно зменшується число тих, кому вперше поставили діагноз наркоманія і токсикоманія (в 2001 році на 100 000 населення відповідно 267,4 і 49,9).

За даними нашого дослідження до девіантної поведінки у віці 14-18 років схильні 85,8 % молоді, а до суб'єктивного відчуття дезадаптованості – 81 %.

Аналіз об'єктивних показників, що детермінують неблагополучну соціалізацію, через становлення алкоголізму, наркоманії, правопорушень і стигматизації в молодіжному середовищі дав наступні дані. Серед опитаних 14-17-річних спостерігається істотна алкоголізація (зловживають спиртними напоями 18 % і лише 15,3 % молодих людей не знайомі із спиртними напоями), з наркотичними речовинами знайомі 7,7 % опитаних, а схильні до здійснення правопорушень 19,6 %. У результаті аналізу складені портрети сучасних молодих людей, які вживають спиртні напої, наркотичні речовини, скоюють правопорушення, що одержали ярлик «девіанта».

Аналіз суб'єктивних показників, що детермінують неблагополучну соціалізацію, через становлення соціально-психологічної дезадаптації, локус контролю і емоційного дискомфорту молодих людей дав такі показники. До групи соціально-психологічно дезадаптованих увійшло 10 % молодих людей, в групу випробовуючих емоційний дискомфорт увійшло 26,9 % молодих людей, а екстернальний локус контролю мають 79,4%. У результаті аналізу складені портрети сучасних молодят людей, соціально-психологічно дезадаптованих і мали екстернальний локус контролю.

Порівняльний аналіз становлення різних показників девіації показав наступне. У даному блоці зроблена спроба проаналізувати всю вищенаведену інформацію з дещо іншої позиції: по-перше, виділити вузьконаправлені чинники, які однозначним чином або сприяють, або перешкоджають становленню конкретного (єдиного) показника соціалізованості; по-друге, позначити ті чинники, які роблять одночасно однозначний вплив на становлення всіх видів девіантної поведінки (алкоголізм, наркоманія,

правопорушення) або на психологічні показники соціалізованості (соціально-психологічну адаптацію, локус контролю, емоційну комфортність). Особливо відзначимо, що в ході дослідження ми одержали неспівпадання стигматизації із реальними проявами девіантних форм поведінки – частіше стигматизації піддаються молоді люди із суб'єктивним переживанням дезадаптації.

У результаті аналізу одержаних даних виділено декілька моментів, які необхідно враховувати в ході практичної реабілітаційно-профілактичної роботи із молоддю: 1) максимально використовувати для становлення молоду людину вплив однолітків; 2) розробляти і упроваджувати в практичну профілактико-реабілітаційну роботу з молодими людьми методи і способи впливу дорослих (саме дорослий міг би допомогти молодій людині зорієнтуватися в житті, про яке вона, – молода людина – через свій вік знає набагато менше); 3) створювати молодіжні організації і об'єднання (враховуючи те, що сучасні їх аналоги здійснюють суперечливий вплив на становлення молодої людини), які могли б бути в змозі сприяти як успішній соціалізації молоді, так і збереженню вітчизняної культури, традицій і т. ін.; 4) розділяти девіантні форми поведінки від суб'єктивного відчуття соціалізованості молодої людини.

Нами виділені основні напрямки, які необхідні для реабілітаційно-профілактичної роботи: 1) надання екстреної допомоги; 2) надання реабілітаційної допомоги; 3) проведення профілактичної роботи; 4) науково-дослідна робота. Основна форма роботи – супровід (підтримка і превентивне занурення, в ході профілактичної діяльності, в складні життєві ситуації, які можуть виникнути і зустрінуться на шляху молодої людини).

Запропонована схема організації робіт із супроводу дітей і молоді в ході соціалізації дозволить: а) значно понизити тимчасові і трудові витрати; б) підвищити задоволеність населення від звернень по допомогу; в) підвищити якісну сторону роботи із дітьми і молоддю у зв'язку з акумуляцією всіх необхідних фахівців і видів робіт в одній установі, що має на увазі дію комплексних програм супроводу.

Можна висновувати про підтвердження гіпотези, що пасивна адаптація впливає на ускладнення процесу соціалізації і посилення ряду суперечностей в ній. Зокрема, під впливом стану трансформації і пасивності суспільства наголошуються зміни як в самих соціальних інститутах (сім'я, навчальний заклад), так і в ході їх функціонування.

Наведемо основні **висновки** за дослідницькими матеріалами.

1. На становлення суб'єктивного відчуття соціалізованості і девіантних форм поведінки протилежно спрямована дія надає фактично єдиний чинник.

2. Зовнішня оцінка соціалізованості, як правило, не співпадає з реальними проявами девіантних форм поведінки, але має зв'язок з суб'єктивними переживаннями молоді людини.

3. У формуванні зовні спостережуваних проявів соціалізованості в цілому велику роль відіграють різні соціальні інститути (сім'я, навчальний заклад, неформальне середовище спілкування і т. ін.).

4. На становлення суб'єктивного відчуття успішності і комфортності впливають сім'я і сама людина, її особистість.

Дана робота дозволяє освітити проблему соціалізації, зокрема соціальної групи молоді, з нової позиції, не подробиючи такий складний процес на дрібні шматочки, а зберігаючи цілісність і багатогранність проявів. Разом з тим завдяки інформації, одержаній в ході нашого дослідження, підіймається цілий ряд питань про своєчасність, актуальність і важливість подальшого системного вивчення процесу соціалізації соціальної групи молоді; розробку і упровадження нових методів і підходів в соціальній політиці; підготовку кваліфікованих кадрів, а отже, і освітніх програм, що дозволяють більш детально зрозуміти особливості ходу процесу соціалізації і розвитку соціальної групи молоді.

3.2. Висновки та рекомендації щодо вивчення соціалізації молоді

У даній роботі ми розглядали соціальну групу молоді, яка є своєрідним індикатором серйозних соціальних процесів і патологій, що відбуваються в сучасному українському суспільстві. В соціалізації соціальної групи молоді є свої специфічні риси і особливості, у зв'язку з цим нашу увагу привернула не вся соціальна група, а тільки невелика її частина: 14-18-річні. Ця вікова група молоді цікава саме тим, що в цей період відбувається основний перехід від дитинства до зрілості, дорослої людини.

У ході дослідження як соціологічна, так і психологічна інформація була одержана на одній і тій же віковій групі. Це дозволило з більшою мірою упевненості і достовірності говорити про зв'язки між внутрішніми і зовнішніми умовами, що впливають на становлення сучасної людини і соціальну групу молоді в цілому, а також розділити становлення суб'єктивних і об'єктивні проявів соціалізованості.

У ході вивчення соціалізації соціальної групи молоді ми використовували два способи: 1) вивчення різних характеристик і станів індивідів і залежності цих характеристик і станів від суб'єктивних і об'єктивних чинників соціалізації; 2) з'ясування механізмів, характеру взаємодії, змісту і особливостей діяльності всіх реальних учасників процесу соціалізації (молодої людини і сім'ї, однолітків, навчального закладу, молодіжних організацій).

Завдяки такому широкому спектру підходу до вивчення процесу соціалізації і аналізу, одержаного в ході дослідження даних, ми побачили, якою виходить молода людина з взаємодії з різними учасниками процесу соціалізації, а також проаналізували «хто» і «як» взаємодіє з молодою людиною, «що» і «як» він сприймає і засвоює, як зумовлений весь процес її відношення до сім'ї, друзів, навчального закладу, молодіжних організацій.

У результаті первинного і вторинного аналізу матеріалів по соціалізації соціальної групи молоді були розроблені шляхи і способи управління ходом соціалізації, а також виділені проблеми, з якими стикається соціальна група

молоді в ході свого становлення в умовах сучасного українського суспільства. Соціальна дезадаптація, що розглядається в роботі, є процесом не тільки зміни самої особи, соціальної групи, який пов'язаний із віддзеркаленням ними існуючих суспільних суперечностей, але також і зміни етичних норм, ціннісних орієнтацій, соціальних відносин в тому або іншому соціальному доквіллі.

Дослідників, що займаються проблемами девіантної поведінки, цікавить питання про те, чому люди, що знаходяться в однакових соціальних умовах, обирають різні, а деколи і протилежні форми поведінки. У зв'язку з цим девіантну поведінку, на думку ряду учених, необхідно розглядати на двох рівнях – соціальному і індивідуальному.

Ми проаналізували умови, в яких протікає процес соціалізації соціальної групи молоді України – стан суспільства в умовах реформ і кардинальних змін. Численні дослідження суспільства, що реформується, свідчили про постійне збіднення населення; розмивання середнього прошарку, відсутності яких-небудь гарантій, розчаруванні і апатії населення, невірі в захист властей і відчаї, зростанні напруженості в суспільстві в цілому. Склалася ситуація, коли людям байдуже, при якому політичному устрої жити, за кого голосувати і т. ін. Всі ціннісні зміни ведуть до змін в суспільстві. Зокрема, ми можемо наголосити на його криміналізації. Збільшення до значних розмірів асоціальних шарів породили асоціальну мораль і розповсюдження її не тільки в своїх прошарках, але і в суспільстві загалом. Можна сказати, що в результаті ринкових реформ відбувся регрес багатьох соціально-цивільних цінностей, деформації багатьох соціальних відносин. В результаті змін і трансформації наше суспільство дійшло того, що серед цінностей суспільства, які можуть виступати як важіль в ході бороніння своїх життєвих інтересів, виступили «зв'язки» і «гроші».

Кажучи про процес соціалізації соціальної групи молоді в перехідному суспільстві, можна відзначити, що сучасна соціальна ситуація для індивіда характеризується високою невизначеністю, вона розмиває статуси і соціально-прошаркові межі, нормативний контекст і культурні форми. Поведінка індивіда

в подібних умовах, спроба оволодіти контролем над нестабільною ситуацією повинні виходити з певної стратегії – вибудовування ланцюжка раціональних в його розумінні дій, направлених на адаптацію і співволодіє з невизначеністю і життєвими труднощами. При цьому наголошується, що раціональність поведінки індивіда на пряму пов'язана із його соціальною ієрархією: чим вище його позиція в ній, тим раціональнішою є поведінка, а чим менший соціальний ресурс людини, тим більше в його поведінці присутній ірраціональний компонент.

У ході нашого дослідження ми одержали підтвердження необхідності враховувати вплив різних соціальних груп, соціальних інститутів і самої людини на хід його становлення як члена суспільства. Разом з тим необхідно продовжувати роботу по вивченню і виявленню тих чинників, які відносяться безпосередньо до людини як суб'єкта соціалізації, оскільки проблеми соціальної групи молоді, становлення і збереження суспільства відносяться до числа вічних і постійно трансформуються.

У ході дослідження ми одержали неспівпадання зовнішньої оцінки соціалізованості із реальними проявами девіантних форм поведінки, частіше зовнішня оцінка має зв'язок з суб'єктивними переживаннями молодого людини. У цілому становленню різних форм девіантної поведінки сприяє сім'я, неформальне середовище спілкування і особа молодого людини. Необхідно також наголосити на зв'язку між всіма трьома видами девіантної поведінки.

У результаті аналізу було виділено вплив шести чинників, які сприяють становленню девіантних форм поведінки і відчуття дезадаптованості, які повністю включаються в систему «особа» (віра в те, що успіху згідно із законом досягти неможливо; щоб «втекти» від проблем молода людина вживає спиртні напої; має екстернальний локус контролю у сфері виробничих відносин і сфері невдач; емоційно нестійка і імпульсна). Серед чинників, які перешкоджають становленню як девіантних форм поведінки, так і відчуття дезадаптованості, виділяється сім, які включаються в системи неформального середовища спілкування (наявність друзів по місцю навчання з просоціальними звичками і

поведінкою) і систему «особи молодшої людини» (віра в можливість досягнення успіху згідно із законом; особиста норма: «поважне, доброзичливе відношення до людей»; інтернальний локус контролю у сфері виробничих відносин і області невдач; емоційна стійкість і контроль над бажаннями).

У цілому, підтверджуючи дані попередніх досліджень, ми можемо наголосити на тому факті, що нестабільне суспільство породжує тенденцію до нестійкої і порівняно неглибокої адаптації. В одержаних матеріалах ми можемо прослідкувати відбиток, який наклала нестабільна ситуація в суспільстві і державі в цілому як на формування окремої людини, і особливо молодшої, так і соціальної групи молоді в цілому, а також ряду соціальних інститутів (сім'я, навчальні установи і т. ін.), які відповідають за збереження і стабільність культури, суспільства. Все це приводить до необхідності термінової, але продуманої, зваженої роботи по реабілітації і підтримці вищеперелічених соціальних інститутів як необхідній і важливій складовій суспільства і держави.

Спостерігається деформація, тенденція до руйнування сім'ї, учбових закладів як соціальних інститутів, а також трансформація їх в інститути десоціалізації, де сутнісно і відбувається формування й становлення нового суспільства. Все це підтверджується тим фактом, що молоді люди, що становлять в даний час соціальну групу молоді, частіше схильні переживати внутрішнє відчуття успішності і упевненості, тільки якщо вони відкидають культурні норми «старого суспільства» і схиляються до норм і цінностей кримінального толку. Ми стали свідками ситуації аномії, точніше, її плодів, які ми пожинаємо, і якщо не почнемо вживати зараз ефективних, неформалізованих заходів, то будемо очевидцями глибинної трансформації нашого суспільства.

Таким чином, організовуючи роботу і допомогу молодим людям в ході їх соціалізації, необхідне і повинне розділяти суб'єктивне відчуття соціалізованості молодшої людини (дозволяє говорити про внутрішню готовність і сформованість до життя в даному суспільстві) і девіантні форми поведінки, які нерідко не співпадають в своєму становленні і є самостійними проявами

неуспішності соціалізованості. Важливо, що і перші, і другі показники соціалізованості несуть специфічну інформацію про майбутнє суспільства.

Для того, щоб допомогти соціальній групі молоді в ході розвитку і становлення, необхідне цілісне сприйняття процесу соціалізації і соціальних груп, соціальних інститутів, що беруть участь в ньому нерозривно один від одного, а також особи молодої людини, яка виявляється пов'язана з формуванням кожного з тих, що розглядаються в дослідженні показників соціалізованості. Саме в цій єдності і цілісності можливо знайти вирішення даної проблеми, а з цією метою необхідне постійне інтегроване дослідження процесу соціалізації соціальної групи молоді.

Ми можемо відзначити, що сучасна сім'я як інститут соціалізації утруднюється виконувати цілий ряд важливих функцій, які мають на увазі внутрішнє, близьке, емоційне, духовне спілкування людей між собою. В сучасних умовах сім'я піддається трансформації, яка пов'язана із зменшенням або майже повним зникненням емоційних, духовних контактів між її членами. Особливо наголосимо на великій потребі сучасної молоді в спілкуванні з батьками, якого, мабуть, не вистачає, адже саме воно несе в собі важливі імпульси для успішної соціалізації молодих людей. Ми бачимо очевидний зв'язок між десоціалізацією (у вигляді формування алкоголізації, правопорушень, стигматизації), а разом з тим суб'єктивним відчуттям успішності і упевненості в собі (емоційної комфортності і соціально-психологічної адаптованості) і становленням такого явища, як «соціальна самотність» – відторгнення найближчого оточення, неприйняття як в цілому, так і його норм.

Сім'я прагне зберегти і прищепити просоціальні норми і правила, але реальна ситуація показує, що існуюча реальність не дозволяє молодим людям відчувати себе комфортно (а це необхідний компонент для успішної соціалізації), дотримуючись традиційних норм. Також виділимо слабкий недостатній навчального закладу і молодіжних організацій, що надається на хід

соціалізації молодих людей. Як правило, воно здійснюється однолітками, а не дорослими.

Все це підтверджує необхідність постійно одержувати інформацію про зміни в молодіжному середовищі, для того, щоб підняти і оптимізувати вплив таких інститутів соціалізації, як учбові заклади, молодіжні організації і, перш за все, сім'ї. Все це можливо через цілісне і планомірне ведення роботи з сім'єю і молоддю, оскільки вони між собою дуже тісно зв'язані і розділення допомоги без урахування їх цілісності приведе до ще більшого відчуження і проблем. Наголосимо на важливості превентивних заходів, а не екстреної і деколи практично даремної роботи по реабілітації молодих людей, які пішли в десоціалізацію.

Проте для того, щоб організувати супровід розвитку і становлення молодих людей, необхідні висококваліфіковані кадри, а також інформація про актуальний стан соціальної групи молоді і диференційовані, ефективні методи роботи, які можуть з'явитися тільки в результаті постійної і планомірної науково-дослідної, учбової і науково-практичної діяльності із проблем соціалізації соціальної групи молоді.

Дана робота дозволяє висвітлити проблему соціалізації, зокрема соціальної групи молоді, з нової позиції – не подробивши такий складний процес на дрібні легкотравні шматочки, а зберігаючи його цілісність і багатогранність проявів. Разом з тим завдяки інформації, одержаній в ході нашого дослідження, підіймається цілий ряд питань про:

–своєчасність, актуальність і важливість подальшого системного вивчення процесу соціалізації соціальної групи молоді;

–розробку і упровадження нових методів і підходів в соціальній політиці (як молодіжної, так і стосується ряду соціальних інститутів – сім'ї, школи і ін.);

–підготовку кваліфікованих кадрів, а, отже, і освітніх програм, що дозволяють більш детально зрозуміти особливості ходу процесу соціалізації і розвитку соціальної групи молоді.

Висновки до третього розділу

У результаті проведеного дослідження можемо наголосити на виразних змінах молоді до різних сфер життєдіяльності: відчуженість від державної і політичної влади; молоде покоління особливо гостро відчуває соціальну напруженість і соціальну незахищеність; різко знижується інтелектуальний потенціал; падає моральність, процвітає пияцтво і бездуховність. Сім'я є частиною суспільства і відповідно випробовує перетворення через постійні зміни, що відбуваються в ньому.

Соціальна група молоді має певні особливості як вікові, так і соціального стану, в результаті впливу яких утворюються специфічні соціально-психологічні властивості. Найвні особливості соціально-психологічні і соціального статусу у цієї соціальної групи зумовлені суспільним ладом, культурою і закономірностями соціалізації, характерними для суспільства, в яке включається молодь.

Явище соціалізації представляється як складний процес, в якому відбувається переплетення впливу суспільства на людину і впливу людини на суспільство (соціалізація – індивідуалізація). Особливістю соціалізації є те, що це не тільки процес виховання у індивіда бажаних якостей, рис і властивостей, але також і спонтанна дія соціального довкілля, в результаті яких відбувається залучення до культури і становлення людини як повноцінного члена суспільства.

ВИСНОВКИ

1. Головна мета соціалізації особистості у демократичному суспільстві – самореалізація особистості, перетворення її на самодостатній соціальний організм. В іншому випадку процес соціалізації позбавляється гуманістичного сенсу і стає засобом психологічного насилля, розвитку конформізму, уніфікації, нівелювання Я особистості. Головним соціальним процесом, через який здійснюється взаємодія між особистістю та суспільством, є процес соціалізації. Останнім часом фахівці прийшли до думки, що людина навчається і переучується усе своє життя. Такі вимоги сучасного суспільства. Соціалізація є поєднувальною ланкою між індивідом та суспільством. Ця ланка настільки важлива, що ні індивід, ні суспільство не можуть вижити без неї. Індивідові соціалізація дає оволодіння соціальними нормами, цінностями, мовами, вміннями, навичками, віруваннями та іншими формами мислення, відчуттів та дій, що необхідні для соціального життя. Для суспільства соціалізація – це не тільки процес трансляції своєї культури від покоління до покоління, це невід’ємна складова процесу свого відтворення, а саме – процес «виробництва» основних елементів суспільства – людей як соціальних істот, людських особистостей.

2. Сьогодні саме молодь володіє необхідним потенціалом, реалізація якого у найближчому майбутньому може істотно поліпшити економічне, соціальне становище суспільства, відродити національно-духовні надбання українського народу. Ми будемо громадянське суспільство, а робити це без широкої активної участі молодіжних громадських об’єднань просто неможливо. Адже яка сьогодні молодь – таке наше майбутнє. Саме громадські молодіжні організації в демократичному суспільстві це виразник надій та сподівань підростаючого покоління; посередник між державними органами та молоддю; інструмент залучення підростаючого покоління до вирішення як своїх, так загальнодержавних проблем; кузня підготовки нових,

незаангажованих кадрів для вирішення політичних та економічних проблем суспільства.

3. Політична соціалізація молоді є багатофакторним процесом. Якісний зміст її чинників залежить від об'єктивних умов розвитку та функціонування політичної системи. Тому необхідним вважається визначити показники ефективності політичної соціалізації, у якості яких буде виступати наявність у людини високого рівня таких складових – політична інформованість, політична компетентність та політична активність. У цьому розумінні справедливим уявляється ствердження представників ролевої теорії політичної соціалізації про те, що молодому поколінню в процесі його політичного становлення повинні прищеплюватися переважно позитивні установки у ставленні до політичної системи.

4. Стратегічною метою молодіжної політики України є створення умов для самореалізації та творчого розвитку кожної молодої людини, реалізації інноваційного потенціалу молоді у всіх сферах суспільного життя, вихованні покоління людей здатних ефективно працювати і навчатися упродовж життя, зберігати та примножувати цінності народу та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, демократичну, правову державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти.

5. Соціально-педагогічні засади здійснення державної молодіжної політики в Україні визначаються взаємозумовленістю здійснення державної молодіжної політики та соціального становлення і соціалізації підростаючого покоління. Таким чином процеси соціалізації молоді і трансформації суспільства повинні розглядатися у взаємодії. Соціалізація – це процес взаємодії індивіда і соціального довкілля, основним змістом якого є передача й освоєння соціального досвіду, становлення суспільної людини, і, як результат, відтворення самого суспільства. Для ефективного впливу на соціальне становлення державної молодіжної політики необхідне впровадження такої молодіжної політики, яка б сприяла створенню та розвитку молодіжних громадських об'єднань, з боку органів місцевого самоврядування необхідне

підтримка у вигляді надання приміщення для молодіжних громадських об'єднань. Також необхідно забезпечити доступ молоді до формування та реалізації державної молодіжної політики.

6. За роки незалежності України, в процесі демократичних перетворень в усіх сферах суспільного життя відбуваються глибинні зміни в смисложиттєвих цінностях молодого покоління, йде формування нової культури, в тому числі і культури повсякденності. Однак, поряд із національними цінностями завдяки ЗМІ, Інтернету, рекламі, телебаченню в суспільній свідомості, особливо ментальності молоді генерации, утворюються фрагментарні, поверхові соціальні й культурні стереотипи, зорієнтовані на індивідуалізм і прагматизм. Разом із цим, відбувається девальвація традиційних для нашого суспільства цінностей. Досвід і Заходу, і нашої країни однозначно свідчить, що без розширення можливостей доступу молоді до культури, освіти її повноцінна соціалізація стає неможливою. Відбувається прагматизація свідомості молоді, нехтування зверненням до духовно-культурної спадщини і цінностей вітчизняної і світової культури; водночас проведене дослідження показало, що переважна більшість молоді має бажання засвоювати національну культуру. Отже, соціалізація молоді, її становлення, формування способу життя проходять під впливом різних чинників і це забезпечує важливий, з точки зору суспільства, результат. Логіка формування здорового суспільства така, що його стан залежить від розвитку кожної окремої особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреевкова Н.В. Проблема социализации личности // Социологические исследования. – 1980. – № 3. – С. 45-55.
2. Андрущенко В.Л. Запорізька Січ як український феномен // В.Л. Андрущенко, В.М. Федоров – К. : Заповіт, 1995. – 75 с.
3. Асмолов А.Г. Воспитание: цели, средства. Перспективы // Новое педагогическое мышление. – М., 1989. – С. 221-238.
4. Атрощенко Б., Коваленко В. Історія молодіжної політики незалежної України пишеться вже зараз // Сіверянський літопис. – 2006. – №6. С.112-114.
5. Бакаєв, О. Деякі концептуальні проблеми молодіжної політики в Україні // Розбудова держави. – 1996. – № 1. – С. 13-20.
6. Балакірєва О. М., Головенько В.А. Державна молодіжна політика як важливий напрям діяльності владних інститутів щодо розв'язання проблем молоді в сучасній Україні // Укр. соціум. – 2006. – № 6. – С. 149-150.
7. Башкатов И.П. Притеснение: обидчики и обиженные // Социс. – 2012. – №12. – С. 41-50.
8. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: / Безпалько О. В. [навч. посіб.]. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 208 с.
9. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. / Бергер П., Лукман Т. – М.: Academia-Центр; Медиум, 1995. – 338 с.
10. Бернс Р. Развитие "Я-концепции" и воспитание. / Бернс Р. – М.: Просвещение, 1986. – 420 с.
11. Богомаз К.Ю. Формування політичної культури української молоді в умовах незалежної держави // Етнополітологія в Україні: здобутки, проблеми, перспективи. – К., 2004. – С. 221-225.
12. Бородин Є.І. Історія формування державної молодіжної політики в Україні (1991-2004 рр.): [монографія] / Є.І. Бородин. – Д.: Герда, 2006. – 472 с.

13. Бородін, Є. І. Державна молодіжна політика в Україні у 1991-2003 рр.: урядові програми // Вісник Дніпропетровського університету. – Д., 2004. – № 5. – С. 98-108. – (Історія та археологія ; Вип.12)
14. Боряз В.Н. Молодежь. Методологические проблемы исследования. – Л.: Наука, 1973. – 155 с.
15. Братусь Б.С. Аномалии личности. М.: Мысль, 1988.
16. Бурлачук Л.Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Л.Ф. Бурлачук, С.М.Морозов. СПб., 1999.
17. Бутенко И.А. Подростки: чтение и использование компьютера // Социс. –2011. – №12. – С. 84-85.
18. Васильев О.Н. Социализация личности в условиях формирования информационного общества / Текст.: дис. . канд. филос. наук. – Волгоград, 2000. – 134 с.
19. Вашутін О. Політична соціалізація молоді в сім'ї і становлення політичної психології індивіда // Людина і політика. – 2000. – № 5. – С. 67-71.
20. Вілента І.В. Національно-патріотичне виховання студентства засобами викладання політології // Всебічний розвиток особистості студента: Матеріали наук.-практ. конф. – Ірпінь, 2011. – С. 281-287.
21. Волков Ю.Г., Добренков В.И. Социология молодежи. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2001. – 576 с.
22. Волбушко Е.А. Ценностные и смысло-жизненные ориентации студенток Текст. / Е.А. Волбушко // Труды аспирантов и соискателей Ростовского государственного университета. Ростов н/Д.: РГУ, 2011. – Т.VII. – С. 129-130.
23. Гадяцький Л. Державна молодіжна політика: поганяй до ями ? : Виступ [народного депутата України], що не прозвучав у парламенті // Новий час. – 1999. – 28 черв.– 4 лип. – С.3.
24. Гажієнко Ю. Проблеми політичної соціалізації молоді в сучасних умовах. // Вісн. НАДУ. – 2015. – С. 417-418.
25. Гикава Г. Особливості соціального становлення молоді // Соціальний педагог. – 2008. – № 12 (грудень). – С. 58-60.

26. Гіденс Е. Соціологія / [Пер. з англ. В.Шовкун, А.Олійник;] Наук. ред. О.Іваненко. – К.: Основи, 199. – 726 с.
27. Головатий М.Ф. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення. – К.: Наук. думка, 1993. – 223 с.
28. Головаха, Е.И. Социализация и профессиональное самоопределение молодежи / Е.И. Головаха. –К., 1958. – 143 с.
29. Головаха Є., Пухляк В. Политическая социализация в посткоммунистической Украине // Политическая мысль. – 2002. – № 2. – С. 29-32.
30. Гордон Л.А. Социальная адаптация в современных условиях // Социс. – 1994. – № 8-9.
31. Гриценко О. Політична комунікація. Скільки конструктивного, а скільки деструктивного? // Віче. – 2003. – № 9 (138). – С. 76-79.
32. Громадська думка: дослідження, аналіз, висновки. – К.: ДЦССМ, 2013. – 164 с.
33. Гурко Т.А. Трансформация института современной семьи // Социс. – 1995. – № 10. – С. 95-99.
34. Гусак Н.Є. Соціальна реабілітація: підходи до визначення поняття // Н.Є. Гусак // Соціальна політика та соціальна робота. – 2008. – №1. – С. 103-114
35. Декларація "Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні" зі змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 13 травня 1999р., №655-XIV.
36. Дилигенский Г. Социально-политическая психология. – М.: Изд-во «Флинта», Московский психолого-социальный институт, 2001. – 352 с.
37. Димитров, М. Ф. Пріоритетні напрями молодіжної політики у діяльності державних місцевих структур та громадських організацій // Проблеми освіти : наук.-метод. зб. / гол. ред. В.Г. Кремень. – К., 2006. – Вип. 44. – С. 63-66.
38. Донченко Т.О. Формування державної молодіжної політики в Україні:історико- правовий аспект // Наукові праці. Том 125. Випуск 112. –К., 2009. – С.141-143.

39. Дюркгейм Э. Самоубийство: социологический этюд. – М.: Мысль, 1994. – 399 с.
40. Жигайло Н. І. Діяльність центрів соціальних служб для молоді // Соціальна педагогіка: навч. посіб. / Н. І. Жигайло. – Л., 2007. – С. 133-143.
41. Заиграев Г.Г. Пьянство в России как реальная угроза национальной безопасности // Социс. – 2011. – №11. – С. 69-71.
42. Здравомыслова О. Молодежь постсоветской эпохи: взрыв социальных ожиданий / О. Здравомыслова // Семья и школа. 1997. – №8. – С. 20-21.
43. Зінченко А. Державна молодіжна політика: історія формування, проблеми, перспективи // Політичний менеджмент – 2007. – № 1. – С. 185-186.
44. Ільченко Н.М. Деякі аспекти формування механізму реалізації державної політики України в галузі засобів масової інформації // Державне будівництво: електрон. наук. фахове видання ХарРІ НАДУ. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ "Магістр", 2007. – № 2.
45. Карнаух А.А. Молодіжна політика: проблеми та перспективи // Віче. – 2007. – № 18. – С. 47-48
46. Кон И.С. Личность: психологическая стратегия воспитания // Новое педагогическое мышление. – М., 1989. С. 206-221.
47. Корнилова Т.В. Факторы социального и психологического неблагополучия подростков в показателях методик стандартизированного интервью и листов наблюдения / Т.В.Корнилова, С.Д.Смирнов, Е.Л. Григоренко // Вопросы психологии. – 2001. – №1. – С. 107-122.
48. Королев С.Л. Ценностная направленность современной молодежи / С.Л. Королев // Философия образования. – 2013. – №6. – С. 178-188.
49. Костюкевич В.Ф. Политическая социализация молодежи. – Мурманск: НИЦ «Пазори», 2008. – 185 с.
50. Кривчик Г.Г. Молодіжна політика в Україні у дзеркалі історизму і об'єктивності // Грані. – 2006. – № 6. – С. 153-155.

51. Ломброзо, Ч. Гениальность и помешательство. Анархисты. Политическая преступность / Ч. Ломброзо; пер. с ит. – М.; Эксмо; СПб.: Terra Fantastica, 2003. – 832 с.
52. Лукашевич М.П. Соціалізація. Виховні механізми і технології: / Лукашевич М.П. [навч.-метод. посібник]. – К.: ІЗМН, 1998. – 112 с.
53. Метьолкіна Н.Б. Механізми формування та реалізації державної молодіжної політики в Україні [Електронний ресурс] / Н.Б. Метьолкіна // Державне будівництво – Х. : ХарРІ НАДУ "Магістр", 2008. – № 1.
54. Мудрик А.В. Социализация и воспитание подрастающих поколений / Мудрик А.В. – М.: Знание, 1990. – 184 с.
55. Парсонс Т. Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения / Парсонс Т. // Американская социологическая мысль. – М., 1996. – С.494-526.
56. Педагогічна соціологія / [В. Болгаріна та ін.]- Тернопіль: Підручники і посібники, 1998. – 144 с.
57. Перепелиця М.П. Державна молодіжна політика в Україні (регіональний аспект). – Київ, Український інститут соціальних досліджень, Український центр політичного менеджменту, 2001. – 242 с.
58. Перепелиця, М. Державна молодіжна політика: молодь про її формування та реалізацію // Віче. – 2000. – № 10. – С. 47-60.
59. Перепелиця, М. Механізм реалізації регіональної, місцевої державної молодіжної політики // Нова політика. – 2000. – № 6. – С. 40-43.
60. Пилипчук І., Федусь С. Державна житлова молодіжна політика // Розробка державної політики: Аналіт. зап. / Уклад. О. І. Кілієвич. – К., 2002. – С. 137-141.
61. Плахотнюк Н.Г. Проблеми і шляхи залучення молоді на державну службу в Україні // Укр. соціум. – 2005. – № 4. – С. 84-92.
62. Резник Т.Е. Жизненное ориентирование личности: анализ и консультирование / Т.Е. Резник, Ю.М. Резник // Социс. – 2006. – №6. – С. 110-119.

63. Резник Т.Е. Жизненные стратегии личности / Т.Е. Резник, Ю.М. Резник // Социс. – 2015. – №12. – С. 100-105.
64. Результати моніторингового опитування населення України стосовно соціального становища молоді. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2000. – 34 с.
65. Рывкина Р.В. Социальные корни криминализации российского общества // Социс 1997 – №4 – С. 73-83.
66. Смолій, В.А. Молодіжна державна політика Історія України ХХ – початку ХХІ століття: навч. посіб. // за ред. В.А. Смолія. – К., 2004. – 342 с.
67. Социальная педагогика: мала енциклопедія / [Под заг. ред. проф. Звереві І. Д.] – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
68. Соціальна педагогіка : [навч. посібник] // За ред.А.Й. Капської. – К., 2000. – 264 с.
69. Соціальні послуги в Україні: сьогодення та перспективи // Т.В. Семигіна, К.С. Міщенко та ін. – К.: ВК "Зірка", 2007. – 52 с.
70. Соціологія: Навч. посібник / [За редакцією С.О. Макєєва.] – К.: "Українська енциклопедія" ім. М.П. Бажана, 1999. – 344 с.
71. Старожук Р. Державна молодіжна політика в контексті європейського вибору України: механізи реалізації // Дис. канд. наук з держ.упр. 25.00.02. / Р. Старожук. – Одеса, 2007. – С.13-25.
72. Тейяр де Шарден М. Феномен человека. – М.: Наука, 1987. – 378 с.
73. Титма М.Х. Выбор профессии как социальная проблема / М.Х. Титма. – М, 1975. – 224 с.
74. Титма М.Х. Формирование жизненных ориентации учащейся молодежи / М.Х. Титма // Социс. – 1977. – №3. – С. 22-26.
75. Титоренко, Л.Г. Ценностный мир современной молодежи: на пути к широкой интеграции / Л.Г. Титоренко. – М., 2014. – 190 с.
76. Топеха Т.А. Подход к изучению социализации в научных исследованиях // Учёные записки Гуманитарного факультета ПГТУ, вып. 5. Пермь, 2003. – С. 233-244.

77. Топеха Т.А. Сопровождение социальной группы «молодёжь» в ходе социализации // Учёные записки Гуманитарного факультета ПГТУ, вып. 6. – Пермь, 2013. – С. 119-124.

78. Топеха Т.А. Социализация современной молодёжи // Формирование гуманитарной среды и внеучебная работа в вузе, техникуме, школе: Материалы V Всероссийской научно-практической конференции (27 мая 2013 г.): В 6 т., Т.5 ПГТУ. – Пермь, 2003. – С. 162-164.

79. Топеха Т.А. Социализация социальной группы молодёжи в современных условиях: теория и практика // Учёные записки Гуманитарного факультета ПГТУ, вып. 5. Пермь, 2013. – С. 219-233.

80. Транснациональная преступность: состояние и трансформация: Учебное пособие / Биленчук П.Д., Еркенов С.Е., Кофанов А.В. Под ред. акад. П.Д. Биленчука. – К.: Атика, 1999. – 272 с.

81. Узнадзе Д.Н. Психологические исследования. М.: Наука, 1966.

82. Франкл, В. Человек в поисках смысла Текст. / В. Франкл; пер. с англ. М., 1990.

83. Фрейд З. Психоанализ и детские неврозы / З. Фрейд. – СПб., 1997. – 124 с.

84. Фрейд З. Труды разных лет / З. Фрейд; пер. с нем. – Тбилиси: Мерани, 1991. – Кн. 1. – С. 351-392.

85. Харчев А.Г. Социология воспитания. / Харчев А.Г. – М., 1995. – 134 с.

86. Хекхаузен, Х. Мотивация и деятельность : в 2 т. / Х. Хекхаузен; пер. с нем.; под ред. Б.М. Величковского. – М., 1986. – Т.1. – 408 с.

87. Хмелько В. Соціологія. Курс лекцій / Хмелько В. 1997. – 258 с.

88. Ченцов В., Колесніков К. Українська молодіжна політика від Кравчука до Кучми // Бористен. – 2006. – № 12. – С. 12-13.

89. Шестопал Е.Б. Политическая психология. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. – 446 с.

90. Шипунова Т.В. Агрессия и насилие как элементы социокультурной реальности // Социс 2002 – №5 – С. 67-76

91. Штомпка П. Социология социальных изменений / Штомпка П. – М., 1996. – 145 с.
92. Шубкин В.Н. Властвующие элиты Сибири // Социологический журнал 1995-№1.
93. Шульга В.В. Соціально-педагогічні аспекти державної молодіжної політики в Україні // Проблеми освіти: наук.-метод. зб. / гол. ред. В.Г. Кремень. – К., 2004. – Вип. 40. – С. 32-39.
94. Щеглов И.А. Политическая социализация личности и современный исторический процесс / И.А. Щеглов // Социально-гуманитарные знания. – 2009. – №4. – С. 287-297.
95. Щедровицкий П.Г. Очерки по философии образования / П.Г. Щедровицкий. – М., 2003.
96. Эйдемиллер Э.Г. Психология и психотерапия семьи / Э.Г. Эйдемиллер, В. Юстицкис. – СПб, 1999. – 448 с.
97. Эфендиев А.Г. Московское студенчество 1995-2000 гг.: социальная ситуация, тенденции и перспективы / А.Г. Эфендиев // Мир. – 2014. – №1. – С. 146-182.
98. Юпитова А.В. Исследование ситуации профессионального самоопределения студентов / А.В. Юпитова, А.А. Зотов // Социс. 2007. –№3. – С. 84-92.
99. Ядов В.А. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности / В.А. Ядов. – Л.: Наука, 1979. – 264 с.
100. Blau, P.M., Duncan, O.D. The American Occupational Structure. N.Y.: A.Wiley, 1967. – Ch. 5. – P. 163-205 (or Social Stratification: Class, Race, and Gender in Sociological Perspective / Ed. D. Grusky. Boulder: Westview Press, 1994. – P. 317-329).
101. Study on the State of Young People and Youth Policy in Europe 9(Final report). – UN, 2001. – 147 p.